

חדר"ג – נמצא פסול בגט ומסרבת לקבל גט שני

הרב שניאור פרדס - ראב"ד נתניה

המקרה והנידון

כשרות הגט הראשון להלכה * גירושין שלא מדעת האשה * חדר"ג באשה שהתרצתה לגירושין ונעשה מעשה * הדעה האוסרת * טעמי המחלוקת * דברי השואל ומשיב ומשפטי עוזיאל * דעת האגרות משה * אשה שהתגרשה בגירושין אזרחיים * סיכום השיטות מתי מותר לתת גט שני בעל כרחא

היתר חדר"ג מדין מורדת * האם במורדת צריך התר מאה רבנים * תשובת רבי עקיבא איגר * החת"ס חולק ולדעתו צריך התר מאה רבנים * הכרעתו של העין יצחק שאין צריך מאה רבנים * מסקנת הדברים לדינא ובבני ספרד * האם צריכה הכרזה * אם מועילה מחילת האשה על חדר"ג

הדינים העולים והכרעת הדין * פסק הדין

המסקנות ההלכתיות העולות מפסק הדין

תמצית המאמר

גט שניכר מתוכו כי מי שסידר אותו אינו בקי, וטעה בדינים מפורסמים, יש לחוש שמא היו בו פסולים נוספים. מעיקר הדין, אין צריך את הסכמתה של האשה להתגרש, ומועילה נתינת הגט בעל כרחא. ואולם, רבינו גרשום החרימ שלא לגרש אשה בעל כרחא.

מבואר ברמ"א, כי אם נמצא פסול בגט לאחר מסירתו, יש להתיר לבעל לגרש שוב בעל כרחא. אלא שהפר"ח מסתפק, שמא זה רק כאשר מדאורייתא האשה מגורשת, ורק מדרבנן צריך גט נוסף, אבל אם הגט פסול מדאורייתא, אי אפשר לתת לה גט שני בעל כרחא. או שמא כיון שהסכימה וקיבלה גט, לא גזר רבינו גרשום, וניתן לגרשה שוב בעל כרחא.

הצמח צדק הבין מדברי הפרי חדש שעיקר דעתו כצד השני, להתיר בכהאי גוונא, והסכים עמו השדי חמד, וכך נקט העמודי אש, שאף אם הגט היה פסול מן התורה, לא גזר רגמ"ה, וניתן לגרשה בגט נוסף בעל כרחא.

אולם החכמת שלמה נקט בדעת הרמ"א, שאם הגט פסול מדאורייתא, עדיין קיים החרם דר"ג. עוד הוסיף, שבפסול דרבנן שיכול לגרשה בעל כרחא, אזי אם לא ניתן לגרשה בעל כרחא, מתירים לו לשאת אשה על אשתו.

בשו"ת משפטי עוזיאל כתב להוכיח כצד זה, שאשה שגילתה את רצונה והסכמתה להתגרש, וגם נעשה מעשה, מותר לגרשה בעל כרחא, לפי שבכהאי גוונא לא גזר רגמ"ה. יסוד הסברא מבואר בדברי השואל ומשיב, שטעמם של שתי תקנות רגמ"ה הם אחד, כדי שלא יוכל הבעל להתעולל באשתו ולגרשה בעל כרחא, ולכן אם כבר הסכימה וקיבלה גט, לא תיקן רגמ"ה, ואף אם הגט היה פסול בודאי, ניתן לגרשה בעל כרחא, או לשאת עליה אשה אחרת.

על פי זה חידש המשפטי עוזיאל, כי מאותו טעם יש להתיר לגרש אשה בעל כרחא, אף אם לא ניתן לה גט בבית דין, אלא שנתגרשה בגירושין אזרחיים, כי כיון שנתרצתה לצאת מבעלה, ועשתה מעשה לשם כך, שוב לא תיקן רגמ"ה.

אמנם באגרות משה דן אף הוא בשאלה זו, באשה שהסכימה לגירושין אזרחיים, והשואל פרש את טעם התר הרמ"א, כי מאחר שהסכימה האשה להתגרש, שוב אין איסור לגרשה בעל כרחא, וקל וחומר שמותר לגרש בעל כרחא אשה שהתגרשה בערכאות, וחשבה שבוזה נסתיים קשר האישות שביניהם.

אך האגר"מ חלק עליו, כי לא מסתבר שלאחר שהסכימה האשה להתגרש, אינה יכולה לחזור בה, שהרי אין לאשה איסור לחזור בה מהסכמתה. ולכן ניתן לפרש התר זה, רק באחד משני האופנים דלהלן.

הדרך הראשונה היא, שההתר נאמר רק כאשר מעיקר הדין הגט כשר, אלא שיש בו איזה פסול המצריך גט נוסף, אבל גם בעלה אינו יכול להחזירה בלא קידושין, ולא תיקן ר"ג לחייבו לקדשה מחדש, ומותר לתת לה גט נוסף בעל כרחא. דרך זו היא כעין הצד הראשון שהבאנו מהפרי חדש, כי התר הרמ"א הוא רק בגט הפסול מדרבנן.

הדרך השניה היא שמדובר גם בגט שלא חל כלל, אבל האשה איננה יודעת שהגט היה פסול, ואין הבעל מחוייב לידעה בפסול הגט, ויכול לתת לה גט נוסף בעל כרחיה, ולא חיישינו לקבלה בטעות, כיון שמדינא אין צורך בהסכמתה לגט.

בכנה"ג כתב בשם מהר"ם מינץ, שכל ההתר הוא רק אם האשה לא ידעה מפסול הגט הראשון, והובא בבאר היטב. השדי חמד בשם הצמח צדק ביאר את טעמו של הכנה"ג, כי אם יודעת האשה כי הגט היה פסול, חוששים שמא בכוונה קיבלה גט פסול, ולא הסכימה מעולם להתגרש.

אך האגר"מ תמה כי זה יתכן רק במקרה בו דן הצ"צ, שהאשה הטעתה את בית הדין בכתיבת השמות בגט, אבל כאשר הגט נפסל משום שבית הדין טעה בדין, לא מסתבר לחשוש שהאשה ידעה את הדינים שבית הדין טעה בהם. מכך הוכיח האגר"מ כי טעמם של מהר"ם מינץ והכנה"ג, הוא שההתר לגרש בעל כרחיה, הוא כיון שהאשה איננה יודעת מהפסול, ואין הבעל חייב לידע אותה בפסול הגט, ויכול לתת לה גט נוסף ללא הסכמה נוספת.

למסקנת האגר"מ באשה שהתגרשה בגירושין אזרחיים, לא שייכים שני טעמי ההתר, שהרי אין כאן גט כלל, ומדינא היא אשתו לכל דבר, וגם האשה אינה סבורה שחלו גירושין על פי דיני התורה, ואין מקום להתיר לגרשה בעל כרחיה.

דבריו הם שלא כדברי המשפטי עוזיאל, שהתיר בכהאי גוונא. לדבריו כיון שהאשה נתרצתה לצאת מבעלה, ועשתה מעשה לשם כך, לא תיקן רגמ"ה, כפי שלמד מדברי השואל ומשיב, ולכן אף אם לא ניתן לה גט, אלא שנתגרשה בגירושין אזרחיים, סוף סוף נתרצתה לצאת מבעלה, ועשתה כן במעשה, ולא אסר רגמ"ה לגרשה בעל כרחיה.

בנידון דנן יש מקום להסתפק, שהרי האשה טוענת גם כעת כי היא סומכת על תשובת בית הדין הראשון, כי הגט הראשון כשר, ואינה מאמינה לבית הדין דנן החושש לפסלותו של הגט, ואם כן יתכן כי גם לדעת האגר"מ, דינה כאשה אשר אינה יודעת מפסול הגט, וסבורה כי כשר הוא, ובכהאי גוונא מותר לתת לה גט נוסף בעל כרחיה, וצ"ע.

לדברי האגר"מ אשה שנתגרשה בגירושין אזרחיים, ומסרבת לקבל גט, דינה כמורדת, וניתן להתיר לו לשאת אחרת על ידי התר מאה רבנים. ואם אי אפשר להשיג מאה רבנים, אין למחות במי שיתיר לגרשה בעל כרחיה, כיון שיתכן שנחשבת גם כעוברת על דת. גם המנחת יצחק נקט לדינא, שאפשר להתיר לבעלה לישא אשה אחרת מדין מורדת.

טעמם של האגר"מ והמנח"י הוא על פי הרמ"א והב"ש שכתבו לגבי מורדת שרוצה לצערנו, כי לאחר י"ב חודש, אם הבעל רוצה לגרש, צריכה לקבל גט ממנו בעל כרחיה, או מתירין לו לישא אחרת, דאין כח בידה לעגנו לעולם.

גם בפסק דינו של הגר"א אטלס זצ"ל, כתב בנידון דומה להתיר מדין מורדת. ובפרט בגירושין אזרחיים ששניהם אינם רוצים זה את זה. אלא שהאריך שם לדון, שאם ההיתר הוא מדין מורדת, אזי אם נתיר לו לשאת אשה אחרת, יתכן שצריכים לזה "היתר מאה רבנים".

כפי שהביא שם, דעת רבי עקיבא איגר, הנחלת יעקב (מבעל נתייה"מ) ושו"ת עין יצחק, להתיר במורדת אפילו בלי מאה רבנים והשלשת גט. ואילו דעת החתם סופר והבית שלמה, שצריך מאה רבנים והשלשת גט.

תשובת רעק"א עוסקת באשה שהגישה לערכאות תביעת גירושין אזרחית, ולדעתו בעל שאשתו מורדת, אינו צריך מאה רבנים כדי להתיר לו לשאת אשה אחרת, וקל וחומר מי שהגישה בקשה לגירושין אזרחיים. לעומתו חלק החתם סופר, וכתב כי אמנם האיסור לגרש אשה בעל כרחיה, חמור מן האיסור לשאת אשה נוספת, אך כדי לשאת אשה נוספת, תמיד צריך התר מאה רבנים, למרות שהאשה מורדת.

בשו"ת עין יצחק כתב כי לכאורה דינה של אשה המורדת או עוברת על דת, האם בעלה צריך מאה רבנים כדי לשאת אשה נוספת, תלוי בדעות הפוסקים לגבי אשה שזינתה. לדעת השב יעקב שהצריכו מאה רבנים רק באשה שנשתטתה, אבל אם האשה פשעה, מותר לבעלה לשאת אחרת גם בלי מאה רבנים, כך הדין גם בעוברת על דת או מורדת. אבל לדעת החמד"ש שההתר באשה שזינתה הוא משום שנאסרה על בעלה, ולא נחשב שיש לו "שתי נשים", לכאורה במורדת או עוברת על דת, אין להתיר בלא מאה רבנים. אך למסקנא כתב העין יצחק כי יש להתיר לכולי עלמא, שהרי במהרי"ק שהוא מקור סברת החמד"ש, משמע שאין צריך מאה רבנים בכהאי גוונא.

הלכה למעשה לא התירו האגר"מ והמנח"י לשאת אשה נוספת, במקרה שהאשה מורדת, אלא על ידי התר מאה רבנים. וכך פסק האחייעזר, כי אף שמעיקר הדין נראה שלא צריך התר מאה רבנים, למעשה מחמירים בדין זה.

ואולם נראה, כי אם הבעל הוא מבני ספרד, הפוסקים כדעת מרן השו"ע, שהחרם הסתיים בסוף האלף החמישי, הרי שאין מקום להסתפק, ואם נתיר לו לשאת אשה אחרת, אין צריך לזה היתר מאה רבנים.

עוד דן הגר"א אטלס זצ"ל, כי אם ההיתר הוא מדין מורדת, הלא מורדת צריכה הכרזה תחילה, וכך כתב השואל ומשיב, כי אין להתיר לבעל לשאת אשה אחרת כאשר אשתו מורדת, ללא הכרזה כדין מורדת.

ואולם, אף שגם מהחתם סופר נראה שלהתיר חדר"ג במורדת צריך להתרות בה, וכן הביא בשדי חמד בשם עבודת הגרשוני לגבי עוברת על דת. מכל מקום כבר כתב האחיעזר כי מדברי הפוסקים מבואר שלא הצריכו התראות והכרזות כדיני מורדת הרגילים, אלא רק התראה בעלמא, שאם לא תחזור בה יתירו לו לשאת אשה אחרת, אבל אם אין האשה כאן, ולא ניתן להתרות בה, אינו מעכב את ההתר.

הגר"א אטלס זצ"ל הסיק, כי אם כבר התגרשו בגירושין אזרחיים, אין תועלת בהכרזה, שמטרתה היא שתחזור לחיות עם בעלה, וכיון שדעתה לפירוד מוחלט, הכל יודו שאין צורך בהתראה והכרזה כדי להתיר את איסור חדר"ג.

בשו"ת שמע שלמה חולק שאינה נחשבת למורדת, אך התיר לבעלה לשאת אשה אחרת, מטעם אחר, מאחר והאשה הסכימה להפרד ולהתגרש לפי הבנתה, ושבעלה ישא אשה אחרת, בכהאי גוונא גם לסוברים דלא מהני מחילת האשה להתיר לבעל לשאת אשה נוספת, מכל מקום במקרה כזה, שלפי הבנתה נפרדה ממנו לגמרי, לא שייך חרם דר"ג כלל.

המקרה והנידון

אשה שנתגרשה בארץ אחרת, והתעורר ספק על כשרותו, מחמת טעויות רבות בכתובת השמות. הגט נעשה בבית דין שאינו מוכר ואינו מקובל על בית הדין כאן.

בית הדין כתב גט חדש כדי לשולחו לאשה השוהה בחו"ל, לאחר שהוסבר לה את חשיבות הגט השני. לאחר חקירת שמות מדוקדקת ומינזוי שליחות כדין, נכתב הגט ונשלח, אלא שלפתע האשה סירבה לקבל את גיטה.

זמן רב הפצירו באשה לקבל את הגט, אולם כל נסיונות השכנוע - הן על ידי הבעל, הן על ידי בית דין בחו"ל, והן על ידי בית דיננו - עלו בתוהו. לדברי הבעל, האשה פנתה לבית הדין שערך את הגט הראשון, שם אמרו לה שכבר קיבלה גט כדת וכדין, ואינה צריכה גט נוסף. לאחרונה הודיעה האשה באופן סופי, כי לא תקבל גט נוסף.

מתאריך נתינת הגט, עברו כחמש שנים. הבעל שחזר בתשובה מעוניין כבר להנשא, והדבר נמנע ממנו כל עוד שבית הדין לא הוציא את פסק דינו. בנוסף יש לציין, כי הבעל והאשה התגרשו גם בגירושין אזרחיים.

כשרות הגט הראשון להלכה

יש לציין, כי גם אם ימצא לאחר בירור הילכתי כי הטעויות שבגט אינן פוסלות אותו בדיעבד, או שניתן להקל במקום עיגון, מכל מקום עדיין עולה ספק על כשרות הגט על פי דברי הב"י (אהע"ז סי' קמא) בשם הר"א מזרחי, וז"ל:

"מצאתי כתוב (שו"ת רבי אליהו מזרחי סי' לה) מעשה באחד שבא עם גט בידו ואמר שהוא שליח להולכה, והשטר שהוציא מידו לאמת דבריו היה שטר מעשה בית דין, שהיה כתוב בו אנו בית דין חתומי מטה במותב תלתא הוינא יתבי, ובא פלוני וגירש לאשתו פלונית, ואמר לו (לשליח) התקבל גט זה לאשתי פלונית והרי היא מותרת לכל אדם, **ובא זה השליח לפני הה"ר אליא מזרחי** וכשראה דבריו שהיה אומר שהוא שליח להולכה, והשטר של מעשה בית דין מוכיח שהיה שליח לקבלה, שעשאו הבעל מעצמו בלי רשות האשה, רצה בתחלה להתיר... וכך היה נראה לומר בנדון זה, **שאותו בית דין עמי הארץ היו וחשבו שיש בידו של**

בעל למנות שליח לקבלה, וליפות כח האשה נתכוונו, אם תועיל שליחות הקבלה שתתגרש בו מיד, ואם לאו ישאר שליחות ההולכה במקומו.

אחר כן התבונן בענין, וראה שאין הנדון דומה לראיה מכמה אנפי... גם פסל הגט עצמו מכיון שהיו עמי הארצות שלא ידעו אם יכול הבעל למנות שליח לקבלה אם לאו, וכל כי האי גוונא אין לסמוך על גיטיהם ויש לחוש לכמה מיני פיסולים שנעשו בו, כדכתב הר"ן (שו"ת ריב"ש סוף סי' שצ) והריב"ש (שם סי' שפח) שפסלו גט מפני שראו לשון המעשה בית דין שהיה לשון הדיוטות, כל שכן בכי האי גוונא שטעו בהדיא בדין השליחות ואין זה צריך לפנים. עד כאן".

דין זה נפסק להלכה ברמ"א שם (סי' קמא סעי' ל בסופו), וז"ל:

"גם הגט עצמו פסול, מאחר שמוכח שמסדרי הגט היו עמי הארץ ולא ידעו שאין הבעל עושה שליח קבלה, יש לחוש לכמה מיני פסולין (ב"י מצאתי כתוב), וכן כל כיוצא בזה שניכר שאותן מסדרי הגט היו הדיוטות (ריב"ש סי' שפח)".

והוסיף בפתחי תשובה (שם סי' קכח) וז"ל:

"עיין בתשובת שיבת ציון (סי' צא), בדבר הגט שנשלח לעיר אחת ונמצא בו ריעותות. והאריך שם, דמצד הריעותות יש להקל בדיעבד, אך מאחר שנמצא שלש ריעותות, יש לחוש פן לא ידע זה המסדר בטיב גיטין. אכן אם מכירין את הרב המסדר והוא מוחזק לן שבקי בדיני גיטין, והריעותות הנ"ל נעשו על פי מקרה, אז יש להקל. עי"ש. ועיין בתשובת אדוני אבי זקני פנים מאירות (חי"ג סי' מז), במעשה כיוצא בזה, ורצה גם כן לפסול הגט מצד שלא הרגישו מסדרי הגט בהריעותות, ויש לחוש שהמה עמי הארץ, כנזכר בסימן קמא סעיף ל וכו'. ושוב כתב דנראה ברור דהתם מיירי שטעו בדבר שמפורסם לפסול, מה שאין כן כאן יש לומר שלא דקדקו ביו"ד יתירה..."

הרי כי כאשר בא לפנינו גט, אשר מתוכו ניכר כי בית הדין שסידר את הגט אינו בקי בהלכות גיטין, וטעה בדינים מפורסמים, יש לחוש שמא היו בו פסולים נוספים.

מעתה במקרה שלפנינו, גם אם ימצא לאחר בירור הילכתי כי הטעויות שבגט אינן פוסלות אותו בדיעבד, או שניתן להקל במקום עיגון, מכל מקום עדיין עולה הספק על כשרות הגט על פי דברי הרמ"א והפת"ש הנ"ל, לפי שניכר שמסדרי הגט היו הדיוטות, ויש להצריך גט אחר.

אלא שכאמור, האשה אינה מסכימה לקבל גט נוסף, ועלינו לברר האם ניתן לגרשה בעל כרחה, או לחילופין, להתיר לבעל לשאת אשה אחרת.

גירושין שלא מדעת האשה

מעיקר דין תורה, אין צריך את דעתה והסכמתה של האשה להתגרש, ומועילה נתינת הגט אפילו בעל כרחה, כמו שכתב הרמב"ם (גירושין פ"א ה"ב), וז"ל:

"... שנאמר: והיה אם לא תמצא חן בעיניו וגו' וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה ושלחה מביתו, אם לא תמצא חן בעיניו, מלמד שאינו מגרש אלא ברצונו, ואם נתגרשה שלא ברצונו אינה מגורשת, אבל האשה מתגרשת ברצונה ושלא ברצונה".

וכן הוא בשולחן ערוך (אבן העזר סי' קיט סעי' ו), וז"ל:

"יכול לגרשה בלא דעתה".

ואולם, רבינו גרשום החרימם שלא לגרש אשה בעל כרחה, וכפי שהביא בהגהת הרמ"א שם, וז"ל:

"וכל זה מדינא, אבל רבינו גרשום החרים שלא לגרש אשה שלא מדעתה... ואפילו אם רוצה ליתן לה הכתובה, אין לגרשה בזמן הזה שלא מדעתה (סמ"ק סי' קפד)".
מעשה יש לדון האם במקרה שלפנינו, שבו כבר ניתן לאשה גט, והיתה הסכמה לעצם הגירושין, ובפרט שבני הזוג גם התגרשו בגירושין אזרחיים, האם ניתן להתיר לבעל לגרש בשנית את אשתו בעל כרחא, או שהחרם בתוקפו עומד, וגם במקרה שלפנינו אין להתירו.

חדר"ג באשה שהתרצתה לגירושין ונעשה מעשה

והנה, לכאורה דין זה מפורש בהגהת הרמ"א שם, כי אם נמצא פסול בגט לאחר מסירתו, די ברצונה והסכמתה הגמורה של האשה מעיקרא לגירושין, כדי להתיר לבעל לגרש את אשתו שוב בעל כרחא, וז"ל:

"גירשה מדעתה ונמצא פסול בגט, יכול אחר כך לגרשה בעל כרחא".

ומקור דבריו הוא מדברי הכל בו (סי' קטז) שהובא בדרכי משה שם, וז"ל:

"וכתב הכל בו (סי' קטז)... נתן גט מרצונה ונמצא פסול, יכול אחר כך לגרשה בעל כרחא, עכ"ל".

אלא שהפרי חדש (סק"ט) כתב, שיתכן לבאר את כוונת הרמ"א באופן מוגבל יותר, וז"ל:

"ונמצא פסול בגט, פירוש פסול דרבנן קאמר, דכיון דמדאורייתא היא מגורשת, יכול אחר כך לגרשה בעל כרחא. ואפשר דאף פסול דאורייתא קאמר, וסבירא ליה דבכהאי גוונא לא תקון".

הרי כי הפרי חדש מסתפק, שמא כל התר זה נאמר כאשר מדאורייתא האשה כבר מגורשת, אלא שמדרבנן צריך לתת לה גט נוסף, אזי ניתן לתת לה את הגט השני בעל כרחא, אבל אם נמצא שהגט הראשון היה פסול מדאורייתא, אף שכבר הסכימה האשה לקבל גט, אלא שמתברר שהגט היה פסול, אי אפשר לתת לה את הגט השני בעל כרחא. או שמא גם בכהאי גוונא, כיון שכבר הסכימה האשה להתגרש וקיבלה גט, שוב לא גזר רבינו גרשום, וכעת ניתן לגרשה שוב בעל כרחא, למרות שהגט הראשון היה פסול מדאורייתא.

והנה, בשו"ת צמח צדק (אהרן, אהע"ז סי' ה) הביין מדברי הפרי חדש שעיקר דעתו כצד השני, להתיר בכהאי גוונא, וז"ל:

"על דבר הגט שקיבלה האשה ברצונה, וכשכתבו הגט אמרה שאביה כהן, ואחר כך זמן רב אחר הקבלה נודע שאינו כהן, והיא כעת מסרבת לקבל גט אחר.

וראיתי לרב וגדול שהעיר מהא דכתב הרמ"א בהג"ה בסימן קיט בשם הכלבו סימן קיג גירשה ונמצא הגט פסול יוכל לגרשה בעל כרחא. ועיין פר"ח שם דכתב שיש לומר אפילו היה הגט פסול דאורייתא, מכל מקום כהאי גוונא לא תיקן רגמ"ה. רצה לומר כיון שנתרצית פעם אחת לקבל גט וקיבלה גט, רק שהיה סיבה שהיה פסול, על זה לא תיקן הגאון. לפי זה בנדון זה גם כן, אפילו אם נאמר שהגט בטל, יוכל לגרשה בעל כרחא".

וכך חזר וכתב גם בתשובה נוספת (אהע"ז סי' רמח), וז"ל:

"והנה בשו"ע סימן קיט סעיף וי"ו בהג"ה: גירשה מדעתה ונמצא פסול בגט, יכול אחר כך לגרשה בעל כרחא. ובפרי חדש שם דאפילו היה הגט פסול מדאורייתא מכל מקום כהאי גוונא לא תיקן רגמ"ה".

והסכים עמו השדי חמד (אסיפת דינים מערכת גירושין ס"ב אות ו), וז"ל:

"כתב הרמ"א בסימן קיט סעיף ו, דאם גירש אשתו מרצונה ונמצא הגט פסול, יוכל לגרשה בעל כרחה. וכתב שם הרב פר"ח דאפשר דאפילו אם הגט פסול מדאורייתא מכל מקום בכהאי גוונא לא תקן רגמ"ה. ונראה דאף דכתב בלשון אפשר, מסתברא ודאי לומר כן, דעל כיוצא בזה לא תקן הגאון, כמו שכתבו הפוסקים בכמה נדונים בחרם זה. וכן הבין בדעתו (דלקושטא דמילתא הכי סבירא ליה לרבינו הפר"ח) הרב מליבאוויץ בשו"ת צמח צדק חלק אהע"ז סימן ה עי"ש.

ודברי הרב פר"ח נעלמו מהרב מוהרש"ק בספר חידושי אנשי שם בהשמטות סימן ט, שכתב שדקדק הרמ"א לכתוב אם נמצא הגט פסול, רצה לומר דפסול מדרבנן, שאם הוא פסול מדאורייתא הוה ליה כאילו לא גרשה עדיין, ואינו יכול לגרשה בעל כרחה, וכן כתב שם בסימן י, עי"ש. ומצאתי לידיד נפשי הרב עמודי אש נר"ו בסימן כ סוף אות לא שהשיג על חידושי אנשי שם מסברא דנפשיה, ושוב ראה שכן כתב הפר"ח, וסיים דכן יש להורות".

הרי כי דעת הצמח צדק, השדי חמד והעמודי אש, שאף אם נתברר שהגט היה פסול מן התורה, לא גזר רגמ"ה, וניתן לגרשה בגט נוסף בעל כרחה.

הדעה האוסרת

ואולם החכמת שלמה (בהגהות לשו"ע שם, וכך כתב גם בספרו חידושי אנשי שם המובא לעיל בדברי השדי חמד) נקט בדעת הרמ"א, שמדובר רק כאשר הגט היה פסול מדרבנן, אבל בפסול דאורייתא עדיין קיים החרם דר"ג, וז"ל:

"נראה דדוקא פסול, דהיינו פסול מדרבנן, אבל אם נמצא בטל, דמן התורה לא הוי גט, הדר דינא דהחרם במקומו עומד ואינו יכול לגרשה בעל כרחה".

ובהמשך דבריו הוסיף החכמת שלמה, שבפסול דרבנן שיכול לגרשה בעל כרחה, אזי אם לא ניתן לגרשה בעל כרחה, מתירים לו לשאת אשה על אשתו, וז"ל:

"ונראה, דבכהאי גוונא דהגט כשר מן התורה ורק מדרבנן פסול, אם אי אפשר לו לגרשה בעל כרחה, מתירין לו לישא אחרת אפילו בלי מאה אחרים... בכהאי גוונא שכבר היא מגורשת מן התורה, ואם קדשה אחר תפסו בה קדושין, אם כן אם ישא אחרת לא הוי נושא אשה על אשתו, כיון דמן התורה מגורשת... וכן בא מעשה לידי, באחד שגירש אשתו ונולד פסול בשינוי השם שלו, פסקינן כן כיון דהפסול זה הוא רק מדרבנן, שאסרו שמא אין זה המגרש, בכהאי גוונא לא תיקן רבינו גרשום... אף על פי כן ליתר שאת, צווינו להשליש גט ביד שליח, בכל שעה שתמצא תטלנו".

הרי כי לדעת החכמת שלמה, רק אם הגט היה פסול מדרבנן, ניתן לגרשה בעל כרחה, אבל בגט הפסול מן התורה, לא התיר הרמ"א. אך הוסיף עוד, כי במקרה שהפסול הוא רק מדרבנן, אם לא ניתן בפועל לגרשה בעל כרחה, מותר לבעל גם לשאת אשה אחרת, ואין צורך בהתר מאה רבנים.

טעמי המחלוקת

לכאורה נראה, כי המחלוקת אם גם בפסול דאורייתא לא גזר רגמ"ה, או רק בפסול דרבנן, תלויה היא ביסוד הבנת התר זה.

לפי השיטה שרק בפסול דרבנן לא גזר רבינו גרשום, נמצא כי הטעם לכך הוא משום שהגט כשר מהתורה, ומן התורה באמת כבר היא גרושה, ומאחר שמהתורה היא גרושה, ואינה אשתו כלל, על כן

אם יש צורך מדרבנן לתת גט נוסף, אין מניעה לתת את הגט בעל כרחיה, ואם מסיבה כל שהיא אין דרך לתת לה את הגט בעל כרחיה, נוהגים בזה כפי דיין התורה שנחשבת לגרושה, ושפיר מותר הבעל לשאת אשה אחרת.

אולם לפי השיטה שגם בפסול דאורייתא לא גזר רגמ"ה, אף שהאשה אינה גרושה כלל ועיקר, על כרחך הטעם הוא שבכהאי גוונא שהאשה גילתה דעתה וכבר הסכימה להתגרש, וגם נעשה מעשה של גירושין ומסירת גט - אף שהגט בטל מהתורה - תו אין בזה את תקנת חרם דר"ג, אשר על כן יכול עתה הבעל לגרשה גם בעל כרחיה, כפי עיקר הדין, או לשאת אשה על אשתו.

דברי השואל ומשיב ומשפטי עוזיאל

והנה בשו"ת משפטי עוזיאל (אבהע"ז סימן ג) כתב להוכיח כפי צד זה, שאשה שגילתה את רצונה והסכמתה להתגרש, וגם נעשה מעשה, מותר לגרשה בעל כרחיה, לפי שבכהאי גוונא לא גזר רגמ"ה, וז"ל שם:

"וכבר כתבתי בתשובתי הקודמת דברי הפר"ח (סי קיט ד"ה ונמצא), שכתב: פירוש פסול דרבנן קאמר וכו', ואפשר דאף פסול דאורייתא קאמר, וסבירא ליה דלא תקון בכהאי גוונא, ע"כ. ובשדי חמד (מערכת גירושין ס"ב סעיף ו) הביא מה שכתב הצ"צ על דברי הפר"ח, ונראה דאף דכתב בדרך אפשר, **מסתברא לומר דעל כיוצא בזה לא תיקן הגאון, כמו שכתבו הפוסקים בכמה נידונים בחרם זה**, וכן כתב בספר עמודי אש דכן יש להורות. ומדבריהם למדנו, שדינו של רמ"א בדין נטרצית לקבל גט ונמצא בו פסול, אינו משום מחילה, אלא משום שבכגון זה לא תיקן רגמ"ה.

והכי **מסתברא**, שהרי תקנת רגמ"ה בשני סעיפיה, **דשלא יגרש בעל כרחיה, ושלא ישא אשה אחרת עליה**, הוא משום תקנה זידה שלא ינהג בה בעלה מנהג הפקר לגרשה כאחת השפחות או לענותה בחיי צרה, וכיון שהסכימה היא פעם אחת להתגרש, בטלה התקנה מעיקרא, שלא יעלה על הדעת שרגמ"ה יעשה תקנה בחרם כדי שהאשה תשתמש בה לשרירות לבה, היום לרצות בגירושין ומחר לחזור בה. וזה הוא מה שכתב בדברי הראשונים, **דכיון שגילתה שרוצה היא להתגרש, פקע ממנו חרם רגמ"ה. ודברים אלו לא מליבי אמרתים, אלא הם דברי השואל ומשיב** (מהדו"ק ח"א סי' קא) ... ואמרת שכל זאת בנידון דידן מעשיה מוכיחים עליה, שהיא רצתה מדעתה להשיג לה גט אזרחי כדי להתיר נישואיה החוקיים, ולא חששה לדין תורה, ואין סברא לומר שרגמ"ה ז"ל תיקן חרם זה כדי שאשה כזו שאינה חוששת לדין תורה תעגן את בעלה..."

כפי שהביא המשפטי עוזיאל, יסוד הסברא מבואר בדברי השואל ומשיב (מהדו"ק ח"א סי' קא), שדן באדם שלאחר שגירש את אשתו וכבר נשא אשה אחרת, התברר שהגט היה ודאי פסול, וז"ל:

"אמנם מה שרצה המורה לומר דזה (שנשא אשה אחרת) עבר על חדר"ג, לא ידעתי, כיון דכל עיקר חדר"ג נתקן לטובת האשה, **וכל שהיא נטרצית לגרש על כל פנים שוב נפקע חדר"ג ואין עליו חרם עוד, ונשא בהיתר וכשר**. וגם באמת החרם דשתי נשים לא היה רק עד סוף אלף החמישי, ואף דנמשך אחר כך גם כן, על כל פנים קיל מחדר"ג שלא לגרש בעל כרחיה, כמו שכתב בשו"ת נודע ביהודה, והארכתי בזה בתשובה. **ולפי עניות דעתי שניהם יחד מקושרים, שגזרו שלא לגרש בעל כרחיה כדי שלא יתעוללו בנשותיהן, ואם היה מותר לישא על אשתו, שוב אף שלא יכול לגרש, היה נושא אחרת, ולא הועילו בתקנתם, ולכך תקנו שלא לישא אשה על אשתו, ועל כל פנים כל זה לא היה רק לטובת האשה, וכל שנתרצית לקבל גט, שוב פקע כל חדר"ג"**.

הרי כי השואל ומשיב נקט שטעמם של שתי תקנות רגמ"ה הם אחד, כדי שלא יוכל הבעל להתעולל

באשתו ולגרשה בעל כרחיה, ולכן אם האשה כבר הסכימה להתגרש, וקיבלה גט, בכהאי גוונא לא תיקן רגמ"ה, ואף אם נמצא שהגט היה פסול בודאי, ניתן לגרשה בעל כרחיה, או לשאת עליה אשה אחרת. על פי זה חידש המשפטי עוזיאל, כי מאותו טעם יש להתיר לגרש אשה בעל כרחיה, אף אם לא ניתן לה גט בבית דין, אלא שנתגרשה בגירושין אזרחיים, כי כיון שהאשה כבר נתרצתה לצאת מבעלה, ועשתה מעשה לשם כך, שוב לא תיקן רגמ"ה, ומותר לגרשה בעל כרחיה.

דעת האגרות משה

אמנם באגרות משה (אהע"ז ח"א סי קטו) דן אף הוא בשאלה זו, האם לאחר שהסכימה לגירושין אזרחיים, ניתן לגרש את האשה בעל כרחיה, והאריך בטעם דין הרמ"א, ובמסקנה העולה מכך, וז"ל:

"באשה שנתגרשה בערכאות ואינה רוצה לקבל גט כדת משה וישראל, שכבוד תורתו הרמה רוצה לדון שכיון שברמ"א סימן קיט סעיף ו איתא דבגירשה מדעתה ונמצא פסול בגט, יכול אחר כך לגרשה בעל כרחיה, והפר"ח כתב ואפשר דאף פסול דאורייתא קאמר, דבכהאי גוונא לא תקון, ובשדי חמד מערכת גירושין סימן ב אות ו כתב דאף דכתב בלשון אפשר, מסתברא ודאי לומר כן, דעל כיוצא בזה לא תיקן הגאון, והביא כן משו"ת צמח צדק להגר"מ מלובאוויץ, והטעם סובר כתר"ה דהוא מחמת דהיה לה רצון גמור, שהרי עשתה מעשה להתגרש בגט שחשבה שהוא כשר, לא מהני מה שנתחרטה אחר כך לאסור את הבעל מלגרשה בעל כרחיה, ולכן גם כשנתגרשה בערכאות, אף שלדינא אינו כלום, מכל מקום כיון שעשתה מעשה להפרד מבעלה, וחושבת את עצמה למגורשת ממנו ואינה רוצה כלל לחזור לבעלה, שעוד כל שכן מנמצא גט פסול שנתחרטה".

הרי כי הרב השואל רצה לפרש את טעם התר הרמ"א, כי מאחר שכבר הסכימה האשה להתגרש, שוב אין איסור לגרשה בעל כרחיה, גם אם נתחרטה אחר כך, ולכן קל וחומר שמותר לגרש בעל כרחיה אשה שהתגרשה בערכאות, וחשבה שבזה נסתיים קשר האישות שביניהם לחלוטין. אך האגר"מ בתשובתו חלק עליו כי לא זה טעם הרמ"א, וז"ל:

"הנה לעניות דעתי טעם זה דחוק טובא, דכיון שהגט פסול והיא עדיין אשתו מאי טעמא לא תוכל להתחרט ולא לרצות לקבל גט ממנו, וכי יש איזה איסור ואיזה עוולה מלהתחרט מגירושין, שנימא דבכהאי גוונא לא תקון.

אלא יש לפרש בבי אופנים:

(א) דהוא רק בגט שאינו בטל לגמרי, אלא יש בו איזה פסול להצריכה גט אחר להתירה לעלמא, אבל לבעלה היא גם כן אסורה בלא קידושין אחרים, שלכן שייך לומר דבכהאי גוונא שהוא לחייב להבעל לקדשה מחדש, לא תיקן הגאון, שתקנתו היתה רק שלא יגרשנה, ותהא מחמת זה נשארה אשתו ממילא, אבל כשאף (אם) לא יגרשנה לא תהיה אשתו ממילא, דיצטרך לחזור ולקדשה לא תיקן. אבל בגט בטל ממש שמותרת לבעלה בלא קידושין אחרים, הוא ממילא בכלל התקנה, דאף אם נימא דהטעם שלא תיקן בגט שנמצא פסול, משום שהוא לא מצוי, ובמלתא דלא שכיחא לא תיקן, נמי לא שייך בגט בטל שהוא כלא היתה מעשה גירושין כלל, אלא בגט פסול באופן שאסורה לבעלה בלא קידושין אחרים, שהוא באופן אחר ממה שמצוי שתיקן בהו, כדכתבתי.

(ב) דרק כל זמן שחושבת שהיא מגורשת, יכול לזרוק לה גט אחר כשר שלא מדעתה, דאינו מחוייב להגיד לה שהגט הראשון פסול ולשאול לה אם תקבל גט אחר, כיון דאינו מחדש לה בנתינתו לה גט האחר, מכפי ידיעתה לפי מחשבתה שהגט הראשון כשר, ולא אמרינן אילו היתה יודעת שהגט הראשון פסול, היתה אומרת שאינה רוצה, וגם כשאומרת תיכף

כשאמר הא גיטך שאינה רוצה, שהוא כבר אחר הקבלה ולבטל הגט (לא מהני אמירתה שאינה רוצה), **דלא שייך באשה ענין קבלה בטעות, כיון שאין צריך דעתה מדינא. אבל בנודעה שהוא גט פסול, אסור לו לגרשה שלא מדעתה בגט שני**, דהרי מחדש לה גירושין גם לפי מחשבתה, שזהו ממילא בכלל האיסור דהתקנה. ולפי זה אפשר (ש)אף בגט בטל (מדאורייתא), כיון שהיא אינה יודעת מהבטול, הרי אינו מחדש לה בגט השני יותר מכפי ידיעתה".

לדברי האגרות משה לא מסתבר לפרש שלאחר שהסכימה האשה להתגרש, אינה יכולה לחזור בה, שהרי אין שום איסור על האשה לחזור בה מהסכמתה להתגרש, ואין כל עוולה בדבר. ולכן ניתן לפרש התר זה לגרש את האשה פעם שניה בעל כרחיה, רק באחד משני האופנים.

הדרך הראשונה היא לבאר שההתר נאמר רק כאשר מעיקר הדין הגט כשר, אלא שיש בו איזה פסול המצריך נתינת גט נוסף, אבל מאידך גם בעלה אינו יכול להחזירנה אליו בלא קידושין חדשים, ולכן בכהאי גוונא לא תיקן רבינו גרשום לחייבו לקדשה מחדש, ומותר לתת לה גט נוסף בעל כרחיה.

דרך זו היא כעין הצד הראשון שהבאנו מהפרי חדש, כי התר הרמ"א הוא רק בגט הפסול מדרבנן, אבל מדאורייתא דינה כמגורשת גמורה.

הדרך השניה היא שמדובר גם בגט שלא חל כלל מדאורייתא, אבל האשה איננה יודעת כלל שהגט היה פסול, ולדעתה כבר מגורשת היא, ובכהאי גוונא אין הבעל מחוייב לידעה בפסול הגט, ויכול לתת לה גט נוסף בעל כרחיה, ואפילו אם ברור שאם הייתה יודעת, לא הייתה מסכימה לקבל גט נוסף, ואף מחתה מיד אחר קבלתה, מכל מקום לא חיישין כאן לדיני קבלה בטעות, כיון שמדינא אין צורך בהסכמת האשה לקבלת גט, ובכהאי גוונא גם לא תיקן רבינו גרשום.

והביא האגר"מ כי כדרך השניה מצינו בכנה"ג (אהע"ז סי' קיט הגה"ט י) בשם מהר"ם מינץ, וז"ל:

"ועיין בכנה"ג על הטור בסק"י שכתב בשם מהר"ם מינץ דדינא דהרמ"א הוא דוקא כשידענו שלא ידעה בפסול הראשון, ומסיק, אמר המאסף נראה הא אם ידעה בפסולו אינו יכול ליתן גט שני בעל כרחיה, והובא בבאר היטב סק"ז, ולכאורה הוא בלא טעם. אבל הוא כדבארתי באופן ב' והוא טעם נכון..."

ואפשר אולי לפרש כב' האופנים, כיון דבתרווייהו אינם באופן סתם התקנה, ויש להתיר בגט פסול באופן שצריכה קידושין אחרים מבעלה אף כשנודעה שהוא פסול, ובלא נודעה יש להתיר גם בגט בטל. אבל מהר"ם מינץ משמע שסובר רק כאופן ב', ואף בגט פסול אסור בנודעה מהפסול. ואולי זהו כוונת כנה"ג שכתב על דברי מהר"ם מינץ, נראה הא אם ידעה בפסולו אינו יכול, דלכאורה הא מפורש זה במהר"ם מינץ שדוקא בלא ידעה בפסול הראשון, ומה כוונתו בהוספתו זה, אבל (כוונתו) הוא שאף בגט פסול ולא בטל נמי אסור בנודעה מפסול גט הראשון. ואם כן למעשה אין להתיר אלא בלא נודעה מפסול הראשון, כיון שלא מצינו מי שחולק בפירוש על מהר"ם מינץ וכנה"ג, אף שיש טעם גדול להתיר גם בהא דאופן א'."

מדברי מהר"ם מינץ והכנה"ג למד האגר"מ כדרך השניה, שכל ההתר לגרש את האשה שוב בעל כרחיה, הוא רק אם לא נודע לאשה שהגט הראשון היה פסול, שאז אין על הבעל חובה לידע אותה בכך, אלא יכול הוא לתת לה גט נוסף בעל כרחיה.

אך שוב הביא האגר"מ מהשדי חמד (אסיפת דינים מערכת גירושין סי"ב אות ו) בשם הצמח צדק (אחרון, אהע"ז סי' ה) שביאר את טעמו של הכנה"ג באופן אחר, ודחה את דבריו בזה"ל:

"יומה שכתב בשדי חמד שם בשם הצמח צדק בטעם כנה"ג, **דבידעה מפסול הראשון שאסור, הוא משום דאמרינן דגם מתחלה ידעה, ולא נתרצית להתגרש אלא משום ידיעה דחספא בעלמא הוא, לא נכון כלל, דהיה שייך זה רק באם הפסול הוא מחמת שהאשה שינתה בשמותיה ושמות אביה, ואמרה שהוא כהן ואינו כהן, ששייך לתלות שבכוונה אמרה זה כדי לפסול הגט ולא בטעות, אבל בשאר פסולין שהבית דין טעו, איך נימא שהיא חכמה יותר מהבית דין וידעה שהוא פסול, והבית דין טעו בדין, והיה להו למהר"מ מינץ וכנה"ג ובאר היטב לחלק בזה. וגם בעצם אין טעם זה כלום, דכי מפני שנתרצית תחלה אינה רשאה להתחרט, כדכתבתי לעיל, אלא הטעם הוא כדבארתי בשני האופנים".**

הצמח צדק פירש כי הטעם שלדעת הכנה"ג אם יודעת האשה כי הגט הראשון היה פסול, לא ניתן לגרשה בעל כרחה, הוא כי חוששים שמא בכוונה קיבלה גט פסול, ולא הסכימה מעולם להתגרש. על כך תמה האגר"מ כי זה יתכן רק במקרה כמו שדן בו הצ"צ, בו האשה הטעתה את בית הדין בכתיבת השמות בגט, ויתכן שעשתה כן בכוונה כדי לפסול אותו, אבל כאשר הגט נפסל משום שבית הדין טעה בדיני הגט, לא מסתבר לחשוש שהאשה ידעה את הדינים שבית הדין טעה בהם.

מכך הוכיח האגר"מ כמו שפירש הוא את טעמם של מהר"ם מינץ והכנה"ג, כי כל ההתר לגרש את האשה בעל כרחה, הוא כאשר האשה איננה יודעת מהפסול ולדעתה כבר מגורשת היא, ובכהאי גוונא אין הבעל חייב לידע אותה בפסול הגט, ויכול לתת לה גט נוסף ללא הסכמה נוספת.

אשה שהתגרשה בגירושין אזרחיים

על פי כל האמור מסיק האגר"מ לענין האשה שנתגרשה בגירושין אזרחיים, וז"ל:

"ולכן בנתגרשה בערכאות שאינו כלום, ומותרת לבעלה בלא קידושין אחרים, אין מקום להיתר זה של הרמ"א, ואסור לגרשה בעל כרחה.

ואם היא השתדלה להתגרש בערכאות ואינה רוצה לחזור כלל לבעלה, וגם לא לקבל גט, יש מקום לומר בסברא דבכהאי גוונא לא גזר הגאון, דלא תיקן אלא כשהיא רוצה להיות אשתו, ולא כשהיא רוצה, כהא דהלכה ממנו בערכאות. אבל לשון הרא"ש בכלל מב תשובה א הובא בח"מ סימן עז סק"ג שרבנו גרשום תיקן להשוות כח האשה לכח האיש, כמו שהאיש אינו מוציא אלא לרצונו כך האשה אינה מתגרשת אלא לרצונה, משמע שאף בכהאי גוונא אינו יכול לגרש בעל כרחה, כמו שהאיש אינו מוציא אלא לרצונו".

למסקנת האגר"מ במקרה כזה שהאשה כבר התגרשה בגירושין אזרחיים, מכל מקום כיון שלא שייכים שני טעמי ההתר האמורים, שהרי אין כאן גט כלל, ומדינא היא אשתו לכל דבר, וגם האשה עצמה אינה סבורה שחלו גירושין על פי דיני התורה, אין מקום להתיר לגרשה בעל כרחה.

דבריו הם שלא כדברי המשפטי עוזיאל שהבאנו, שצידד להתיר בכהאי גוונא. לדבריו של המשפטי עוזיאל, טעמו של הרמ"א הוא כי כיון שהאשה כבר נתרצתה לצאת מבעלה, ועשתה מעשה לשם כך, שוב לא תיקן רגמ"ה, ומותר לגרשה בעל כרחה, כפי שלמד מדברי השואל ומשיב, ולכן חידש המשפטי עוזיאל, כי מאותו טעם יש להתיר לגרש אשה בעל כרחה, אף אם לא ניתן לה גט בבית דין, אלא שנתגרשה בגירושין אזרחיים, כי סוף סוף נתרצתה לצאת מבעלה, ואף עשתה כן במעשה, ובכהאי גוונא לא תיקן רגמ"ה לאסור לגרשה בעל כרחה.

סיכום השיטות מתי מותר לתת גט שני בעל כרחיה

נמצא כי בביאור התרו של הרמ"א לגרש את האשה בגט שני בעל כרחיה, נאמרו כמה דרכים:

דעת החכמ"ש, ובדומה לכך דרכו הראשונה של האגרות משה, כי ההתר הוא רק כאשר מדינא האשה כבר מגורשת, אלא שהגט פסול מדרבנן, או משום חשש וחומרא, ובכהאי גוונא שמדאורייתא כבר מגורשת היא, ואינה נחשבת כאשתו, ואם ירצה להחזירנה יצטרך לקדשה מחדש, אין כל איסור לתת לה גט נוסף בעל כרחיה.

על דרך זו חלקו הצמח צדק והשדי חמד, ונקטו כי למסקנת הפר"ח התר הרמ"א הוא גם במקרה שהגט היה פסול מדאורייתא.

אמנם הכנה"ג בשם מהר"ם מיניץ חידש, כי ההתר לתת לה גט נוסף, הוא רק אם האשה לא יודעת שהגט הראשון פסול. בביאור דבריו נחלקו כאמור האחרונים.

לדעת הצמח צדק כל כוונתו היא, כי אם האשה ידעה שהגט הראשון היה פסול, יש לחשוש שמא מעולם לא הסכימה האשה להתגרש, וכל הסכמתה נבעה מחמת ידיעתה שהגט פסול, ושמה אף בכוונה גרמה האשה לפסול את הגט, ולכן אין התר לגרשה בעל כרחיה.

לעומתו חלק האגרות משה, כי חשש זה לא יתכן אלא במקרה של טעות בשמות הצדדים, שנגרמה על ידי האשה, אבל לא בפסולים וטעויות שבית הדין טעה בהם, שאינם ידועים לאשה מראש כלל וכלל. ולכן פירש את טעמו של המהר"ם מיניץ, כי לדעתו כל ההתר הוא כאשר האשה סבורה שהיא כבר מגורשת, ואזי אין חובה ליידע אותה בפסול הגט, וניתן לתת לה גט נוסף, אבל אם כבר נודע הדבר לאשה, וחזרה בה מהסכמתה לקבל גט, אי אפשר לכופה ולגרשה בעל כרחיה.

ולשיטת האגר"מ ברור לפי כל הצדדים, כי כאשר מעולם לא קיבלה גט בבית דין, אלא שנפרדה ממנו בערכאות, אין כל התר לגרשה בעל כרחיה, לכולי עלמא.

אמנם לדעת המשפטי עוזיאל, על פי סברת השואל ומשיב, כל שכבר עשתה האשה מעשה, והסכימה להתגרש מבעלה לפי הבנתה, בכהאי גוונא לא גזר ר"ג, וניתן לגרשה בגט כשר בעל כרחיה.

על פי כל האמור, בנידון דנן בו אין פסול דאורייתא ודאי בגט, אלא דחיישנן שמא פסול הוא, מחמת כל הטעויות שנעשו בו, אשר מתוכן ניכר כאמור שלא נכתב על ידי בית דין המומחה בהלכות גיטין, ומלבד זה אף נפרדו בגירושין אזרחיים, לכאורה ניתן לגרשה בעל כרחיה, או לחילופין להתיר לבעל לשאת אשה אחרת.

הן אמנם שלשיטת המהר"ם מיניץ והכנה"ג, כי כל ההתר הוא אם לא נודע לאשה מהפסול, לכאורה אין מקום להתר זה, וזאת למרות שנודע לאשה מהפסול רק זמן רב לאחר נתינת הגט הראשון, ואין חשש כי פסלה אותו בכוונה, זאת לאור דברי האגר"מ שדייק מהכנה"ג שגם בכהאי גוונא אין לגרשה בעל כרחיה לאחר שכבר נודע לה מפסול הגט הראשון.

אלא שיש מקום להסתפק בדבר, שהרי האשה טוענת גם כעת כי שאלה את בית הדין הראשון, והיא סומכת על תשובתם כי הגט הראשון כשר, ולדבריה אינה מאמינה לבית הדין דנן החושש לפסלותו של

הגט, ואם כן יתכן כי גם לדעת האגר"מ, עדיין דינה כאשה אשר אינה יודעת מפסול הגט, וסבורה כי כשר הוא, ובכהאי גוונא מותר לתת לה גט נוסף בעל כרחיה, וצ"ע.

היתר חדר"ג מדין מורדת

אלא שהאגר"מ בסוף תשובתו חזר ודן בעוד צדדי התר במקרה כזה, שהאשה נתגרשה מרצונה בגירושין אזרחיים, ומסרבת לקבל גט, וז"ל:

"אבל יש לדון בזה מדין מורדת, שנוהגין להתיר אותו על ידי מאה רבנים, ואם ניסת לאחר שהיא כבר סוטה, יש לזכות לה גט ולהתירו אף בלא מאה רבנים לישא אשה אחרת.

אך במקום שאי אפשר להשיג מאה רבנים, הסומך באשה שמחזקת עצמה למגורשת מצד הערכאות, ואינה רוצה לחזור לבעלה ולא לקבל גט, להתיר לגרשה בעל כרחיה, אין למחות בידו, משום דאולי יש גם להחשיבה כעוברת על דת."

לדברי האגר"מ, אשה כזו שנתגרשה בגירושין אזרחיים, ומסרבת לקבל גט, דינה כמורדת, וניתן להתיר לו לשאת אחרת על ידי התר מאה רבנים, כדלהלן. ובנוסף כתב שבמקרה שאי אפשר להשיג מאה רבנים, אין למחות ביד מי שיתיר לגרשה בעל כרחיה, כיון שיתכן שנחשבת גם כעוברת על דת.

גם המנחת יצחק (ח"ה סי' עא) נקט לדינא, שאשה שהתגרשה בגירושין אזרחיים אפשר להתיר לבעלה לישא אשה אחרת מדין מורדת, וז"ל:

"והנה כבוד תורתו הרמה כתב, דמעיקר הדין במורדת שמן הדין לגרשה, דעת הרבה מהאחרונים שאינה צריכה אף להתיר מאה רבנים, כדמשמע מהרמ"א (אהע"ז סי' עז ס"ב), דלאחר י"ב חודש מותר לישא אחרת, ולא הוזכר שם להצריך מאה רבנים, וכן הוא בשו"ת הגרעק"א החדשות (שו"ת תניינא סימן פב) שהביא משו"ת המהרשד"ם (אהע"ז סי' קכ), ובנדון דידן שנתגרשה בדיניהם (משום דיזערשאן), הרי הוי מורדת..."

טעמם של האגר"מ והמנח"י הוא על פי פסק הרמ"א (סימן עז ס"ב) שכתב לגבי מורדת שרוצה לצערו, וז"ל:

"ויש אומרים דבזמן הזה שאין נושאים ב' נשים, לא משהינן לה י"ב חודש אם רוצה לגרשה, ואם אינה רוצה, מתירין לו לישא אחרת, ויש חולקין שאין להתיר לו לישא אחרת, וכן עיקר... ונראה לי דוקא תוך י"ב חודש, אבל לאחר י"ב חודש, אם הוא רוצה לגרש צריכה לקבל ממנו בעל כרחיה, או מתירין לו לישא אחרת, דאין כח ביד האשה לעגנו לעולם, וכן נראה להורות."

וכן פסק הבית שמואל (שם בדיני מורד ומורדת בקצרה אות ג), וז"ל:

"אם רוצה, יכול לגרשה בעל כרחיה תוך י"ב חודש בזמן הזה, ולדעת הטור צריך ליתן לה הכתובה, אבל אין מתירין לו לישא אשה אחרת תוך י"ב חודש, ואחר י"ב חודש יכול לגרשה בעל כרחיה בלא כתובה, ואם אי אפשר לגרשה, מתירים לו לישא אחרת."

על פי זה התירו האגרות משה והמנחת יצחק למי שאשתו הסכימה להתגרש בגירושין אזרחיים, ואחר כך מסרבת לקבל גט, לשאת אשה אחרת, משום שדינה כמורדת. להלן נביא גם את תשובתו של רבי עקיבא איגר, שנקט לדינא כדבריהם.

ועל פי זה נראה, כי גם בנידון שלפנינו יש להחשיבה כמורדת, שהרי רוצה לעגנו.

האם במורדת צריך התר מאה רבנים

גם בפסק דינו של הגר"א אטלס זצ"ל (אב"ד חיפה, נדפס בספר שמע שלמה ח"ה סי' א), כתב בנידון דומה, להתיר מדין מורדת. ובפרט בגירושין אזרחיים ששניהם אינם רוצים זה את זה, ודאי שיש להחשיבם כמורדים זה על זה [והסמך על כך את דינו המפורסם של רבינו ירוחם (ספר מישרים נתיב כג חלק שמיני), עיי"ש].

אלא שהאריך שם לדון, שאם אכן ההיתר הוא מדין מורדת, אזי אם נתיר לו לשאת אשה אחרת, יתכן שצריכים לזה "היתר מאה רבנים". וכבר נחלקו בזה הפוסקים, כדלהלן.

כפי שהביא שם, דעת רבי עקיבא איגר (בשור"ת תניינא סימן פב), והנחלת יעקב (מבעל נתיה"מ, ח"ב סי' ה), ושור"ת עין יצחק (סי' ג אות י), להתיר במורדת אפילו בלי מאה רבנים, ובלי השלשת גט. ואילו דעת החתם סופר (בתשובה ח"א סי' ג ובח"ב סי' קסז), והבית שלמה (אה"ע"ז סי' ז, ואו"ח סי' פה), שצריכים היתר מאה רבנים והשלשת גט. נביא את דבריהם.

תשובת רבי עקיבא איגר

תשובתו של רע"א (בשור"ת תניינא סימן פב) עוסקת באשה שהגישה לערכאות תביעת גירושין אזרחית, וז"ל:

"... ובנידון דידן במורדת, משמע גם כן מסתיימת הרמ"א סימן עז סעיף ב דאחר י"ב חודש מותר לישא אחרת עליה, וכן כתב הב"ש בדינא דמורדת, ולא הזכיר כלל ממאה רבנים, משמע דבכהאי גוונא לא תיקן ר"ג כלום.

ובשו"ת הרשד"ם חלק אה"ע סימן קך כתב וז"ל:

"כתב הרשב"א בשו"ת, הביא המהרי"ק שורש קא וז"ל: תקנת ר"ג וכו' והדעת נוטה שלא גזר בתקנתו בכל הנשים שלא עשה אלא לגדור גדר בפני הפריצים, אבל באלו שאמרנו שהוא מהדין או מהחיוב לגרש או לישא אחרת עליה, בזה לא גזר הרב, ואפילו היתה תקנה עולמית, כל שכן ששמענו שלא גזר רק לזמן סוף אלף החמישי, עכ"ל. הרי בפירוש שמתיר הרשב"א לישא אחרת כאשר הוא מן הדין לגרשה, ומורדת י"ב חודש הדין לגרשה ולהוציאה.

ואם יאמר האומר שהרי כתב המהרי"ק שורש סג ועל דין התרת הבעל לישא אשה אחרת עליה, הלא ידעת כי כן נראה קצת מדברי ראב"ן וכו' שהמורדת יוכלו בעליהן לישא אחרת עליה, ולפי דעתי כך היה הסכמתם, אך לא רצה להחליט, וקל וחומר בן בנו של קל וחומר אנו בעונותינו שהדור פרוץ, ואם יותר במורדת, יבא להתיר באינה מורדת, ואפילו הקדיח תבשילו יאמר שהיא מורדת, כי יתן עיניו באשה אחרת עכ"ל.

מכל מקום אני ממשכן נפשי להתיר בנידון דידן, כי ידוע שאמרו בכמה מקומות מלתא דלא שכיחא לא גזרו ביה רבנן, ובודאי אם היה במורדת דעלמא אפשר שכיח טובא, אבל במורדת שיש קרוב ד' שנים שאינה רוצית לשמשו, פשיטא דאין לחוש על זה. עוד אני אומר, לו יהא הדבר בספק הוי ספק ספיקא, ספק אם עבר זמן התקנה, ספק במורדת לא תיקן, ספק ג' דשמא במורדת כהאי גוונא לא יעלה על דעת אדם חלילה שיהיה האיש אסור בנחושתיים ואשתו שוחקת עליו, ויש בזה כמה איסורים ודרכי התורה דרכי נועם הם, ודבר כזה לא עלה על דעת הרב לתקן, על כן אין בזה ספק ואדרבא המעכב בידו חטאי". עכ"ל המהרשד"ם.

ובנידון דידן נראה דעדיף יותר, שעל מעשה כזה לילך בערכאות ולקבל גט בערכאות, אין ראוי שיהיה הוא מעוכב מלישא אחרת. ועיין בתשובת הראנ"ח חלק א סימן מא דמחמיר, ומכל מקום יש לומר דוקא בנדון דידיה בטענה מאיס עלי, אבל בנידון דידן דמפקעת עצמה

בערכאות, יש לומר דכהאי גוונא ודאי לא תיקון, ומסתמא הולכת בשוק וראשה פרוע דעוברת אפילו על דת משה, והסכמת האחרונים דלענין גט לא צריך התראה, כן נראה לעניות דעתי".

הרי כי לדעת רבי עקיבא איגר בעל שאשתו מורדת, אינו צריך מאה רבנים כדי להתיר לו לשאת אשה אחרת, וקל וחומר מי שהגישה בקשה לגירושין אזרחיים.

החת"ס חולק ולדעתו צריך התר מאה רבנים

לעומתו חלק החתם סופר (אבהע"ז ח"א סי' ג) וכתב כי כדי לשאת אשה נוספת כאשר האשה מורדת, צריך התר מאה רבנים, וז"ל:

"ענין נידון גרושה שנישאת לכהן בחזקת אלמנה, וכשנודע הדבר ברחה לה ולא נודע מקומה איה, והבעל מצטער בעיגון וביטול פריה ורביה, אם יש להתיר לישא אחרת עליה בלא היתר ק' רבנים..."

וממוצא הדברים למדתי כי הנה רגמ"ה תיקון ב' תקנות.

א' שלא לגרש בעל כרחו, והיא סייג לתורה כיון שרבו פרוצים שזלזלו בבנות ישראל ההגונות, בערב היא באה ובבוקר היא שבה, על כן החמיר בחרם זה לא קבע לו זמן ולא מקום, ונתפשט בכל ישראל, ולא התנה להתירו על ידי ק' רבנים, אמנם הסכימו רוב ככל הגאונים שבמקום מצוה דאורייתא כגון ביטול פריה ורביה ויבום וכדומה לא גזר כלל.

תקנה שניה אינה סייג לתורה, רק מפני הרגל קטטה החרים שלא ישא אשה על אשתו, והיא קלה ולא נתפשטה בכל מקום, וקבע זמן עד סוף אלף החמישי. ומכל מקום כתב מהרש"ל ביש"ש דיבמות פרק ו סימן מב, דמכל מקום כיון שלא נמנו להתיר החרם בכלות הזמן, ממילא החרם כמקדם, עיי"ש, אבל מכל מקום הגאון הקיל בו, וגם התנה שאם יראו חכמי הדור צורך ענין להתיר, יתירוהו על ידי ק' רבנים, וכתב ב"ש סימן א ס"ק כא דמשום הכי ספיקו להקל...

נחזור לענינינו, כי ב' תקנות הללו כל אחד קולא היא חומרתו, דלישא ב' נשים דקילא והתנה להתיר על ידי ק' רבנים, לעומת זה חמירא דאפילו לדבר מצוה דאורייתא לא הקיל, דהרי יכול להציע דבריו לפני חכמי הדור, ויצרפו ק' רבנים ויתירו החרם, ולמה לנו להקל טפי בדבר מצוה, ואמנם לגרש בעל כרחו דחמיר ולא ניתן רשות להתירו בשום אופן, על כן במקום מצוה לא גזר כלל, ולא צריך שיהיו וטורח והוצאה...

וכשבא לידינו דבר מצוה, אזי יפה כתב בשב יעקב חלק אהע"ז סימן א לחלק, אם היא אינה פושעת בכך, כגון שהעשיר שנים ולא ילדה, או רואה מחמת תשמיש וכדומה, אף על פי דבמקום מצוה לא גזר, והיה יכול לגרשה בעל כרחו, מכל מקום נימא לו טרח והמציא לך ק' רבנים ונסיב תרתי, אבל כשהיא פושעת כגון עוברת על דת, מתירים לו לגרשה על כרחו, ולא יטריח להמציא היתר במאה רבנים ותיוסרנה כל הנשים...

היוצא מזה לענינינו, דהכא לא שייך לזכות לה גט, דאיזה זכות יש לה... ולגרשה בעל כרחו הרי אינה פה עמנו, אי אפשר אלא לישא אחרת, ולזה צריך ק' רבנים והשלשת גט כמבואר מדברינו הנ"ל".

לדברי החת"ס האיסור לגרש אשה בעל כרחו, חמור מן האיסור לשאת אשה נוספת, אך מכל מקום כדי לשאת אשה נוספת, תמיד צריך התר מאה רבנים, למרות שהאשה מורדת.

וכך כתב החת"ס גם בתשובה נוספת (אבהע"ז ח"ב סי' קסז), וז"ל:

"... שהאשה... מורדת על בעלה ומעגנת אותו, והבעל נתרצה לכל אשר יורו המורים, הן לדור עמה בכפיפה אחת, הן לפוטרה בגט פיטורין כדת משה וישראל, ואך היא עומדת בסרבנותה... כשהיא אינו רוצית לקבלה, וכבר שהינו י"ב חודש גם כן, פשוט שאין לענגו לעולם, אלא או יגרש בעל כרחו, או נתיר לו חרם ר"ג, ויען שיותר טוב להתיר על ידי מאה רבנים חדר"ג, מלגרש בעל כרחו מכמה טעמים, ובשגם שהחרם דגירושין בעל כרחו חמור יותר ונתפשט יותר, על כן לגרש בעל כרחו אין דעתי נוטה כלל, אך להתיר לישא אחרת פשוט בעיני..."

הרי כי לדעת החת"ס לעולם אין להתיר לבעל לישא אשה אחרת, למרות שאשתו מרדה עליו, אלא על ידי התר מאה רבנים.

הכרעתו של העין יצחק שאין צריך מאה רבנים

בשו"ת עין יצחק (ח"א אבהע"ז סי' ג אות י) האריך בדין זה, ובתחילה כתב כי לכאורה דין זה תלוי במחלוקת הפוסקים, שנחלקו בטעם ההתר במקרה שהאשה זינתה, וז"ל:

"ועל דבר אם צריך היתר מאה רבנים, הנה ראיתי בתשובת שב יעקב סימן מב שכתב בשם השבות יעקב דאשה שזינתה אין צריך היתר מאה רבנים, דעל זה לא היה המנהג, רק בנשתטית נעשה התקנה דבעינן מאה רבנים. וכהאי גוונא כתב החמדת שלמה סימן ד, והטעם כתב בשם המהרי"ק, דכיון דאסורה עליו אין זה בכלל ב' נשים, עיי"ש.

ובאמת נפקא מינה רבתא בין השב יעקב ובין החמדת שלמה. דאילו להשב יעקב דסבירא ליה דהיכא דפשעה אין צריך מאה רבנים, אם כן אף היכא דלא נאסרה עליו, מכל מקום כיון דזה בא מצד פשיעתה, כמו בעוברת על דת או מורדת, בזה לא בעי מאה רבנים, ובכהאי גוונא לא תיקן ר"ג, כמבואר בסימן קטו. והובא דברי השב יעקב בנו"ב מהדורא קמא סימן א, וכעת אין ספר הנ"ל תחת ידי. ואילו להחמדת שלמה, הא טעמו דכיון דנאסרה עליו, אין זה אשה הראויה לו. אם כן בעוברת על דת היכא דלא נאסרה עליו, וכמבואר בסי' קטו, צריך מאה רבנים וכמבואר להדיא בחמדת שלמה שם."

לדברי העין יצחק, לכאורה דינה של אשה המורדת או עוברת על דת, האם בעלה צריך התר מאה רבנים כדי לשאת אשה נוספת, תלוי בדעות הפוסקים לגבי אשה שזינתה. לדעת השב יעקב שלא הצריכו התר מאה רבנים אלא באשה שנשתטתה, אבל כל שהאשה מצידה פשעה, מותר לבעלה לשאת אחרת גם בלי מאה רבנים, הרי גם בעוברת על דת או מורדת, כך יהיה הדין. אבל לדעת החמדת שלמה שכל ההתר באשה שזינתה הוא משום שנאסרה על בעלה, ולא נחשב הדבר שיש לו "שתי נשים", משום שהראשונה נאסרה ואינה ראויה לו, אם כן לכאורה במורדת או עוברת על דת, שאינה נאסרת לבעלה, אין להתיר בלא מאה רבנים.

אך שוב כתב (בענף ג אות יב והלאה) כי יש מקום להתיר לכולי עלמא, שהרי במהרי"ק עצמו שהוא מקור סברא זו שהביא החמד"ש, משמע שאין צריך מאה רבנים בכהאי גוונא, וז"ל:

"אכן לאחר העיון בתשובת מהרי"ק שם משמע דבמורדת יש להקל אף בלא מאה רבנים... והנה המהרי"ק כתב שם בתחילת הסימן בזה"ל:

"דע לך שאין מנהגינו כן להשליש הגט בתורת זכיה, דלמה נצרך לעשות כן, דאי משום תקנת הגאונים שלא לישא ב' נשים, פשיטא שלא היה כוונתם אלא בנוהגת מנהג ישראל ודת משה ויהודית, ולא לזו שהמירה בתורת משה. דגדולה מזו כתב ראב"ן ומביאו המרדכי בכתובות פרק אף על פי וז"ל: מורדת בבעלה, דבזירות הללו

שאינן נושא ב' נשים, דלא משהינן ליה אגיטא, ואי משום שיוסרו כל הנשים, קנסינן לה ושרינן ליה לישא אחרת, והיא תשב ותתעגן (עד כאן מהמרדכי). קל וחומר בזו שהמירה באביו שבשמים, ואף על גב שיש קצת לדחות ראייה זו, מכל מקום הדעת מכרעת והסברא מוכחא שלא תקנו מעולם בכיוצא בזה.

ועוד דפשיטא דלא מקרי שתי נשים אלא כשראשונה מותרת לו, אבל כשהיא אסורה עליו כגון זו שזינתה כו' פשיטא דאין זו אשתו לענין זה כו', עכ"ל המהרי"ק.

הרי דעיקר סמיכת דבריו הוא על ראייתו מהמרדכי וראב"ן הנ"ל, דכתבו גבי מורדת דשרינן ליה לישא אחרת והיא תשב ותתעגן כו'. וכוונתו בראיה זו, דהא על כרחך מוכח בדברי המרדכי וראב"ן הנ"ל דבמורדות שרינן ליה לישא אחרת אף בלא השלשת גט כלל, מדכתבו והיא תשב ותתעגן. ואם היה צריך להשליש גט אם כן לא תתעגן כלל, דהא הגט הוא מושלש תחת יד השליח עבורה, ובכל עת שתתמצא לקבל הגט הרשות בידה, אלמא דלא הצריכו לו להשליש הגט עבורה משום דבמורדת לא תיקון ר"ג כלל גזירתו...

אם כן זה ברור דבמורדת לא תיקון ר"ג כלל לגזירתו... וכן אחר י"ב חודש הכריע הרמ"א כן בסימן עז דמתירין לו לישא אחרת, וכדברי המרדכי וראב"ן הנ"ל. וחזינן דהמהרי"ק עיקר ראייתו על המרדכי וראב"ן הנ"ל להוכיח משם דכמו דבמורדת לא מהדרינן אחר איזה צד קולא על השלשת גט, דהוא הדין במומרת...

על כן ברור לדינא, דמוכח ממהרי"ק דלדינא אין צריך מאה רבנים והשלשת גט לזכות לאשה המורדת. ועל כן כיון דכתב החמדת שלמה דבמומרת יש להתיר בלא מאה רבנים ובלא השלשת גט, והכל חדא הוא דלא מהדרינן אחר צד היתר כלל, כי בלאו הכי מותר לו לישא אחרת, כי בכהאי גוונא לא גזר ר"ג כלל, הוא הדין במורדת.

העין יצחק מוכיח מתוך דברי המהרי"ק עצמו, שממנו הביא החמדת שלמה את טעם ההתר באשה מומרת, משום שנאסרה על בעלה, ולא נחשב כנושא שתי נשים, כי מכל מקום מבואר במהרי"ק שזה רק טעם נוסף, ועיקר טעמו הוא ממה שלמד המרדכי קל וחומר ממורדת למומרת, ואם כן ברור שכך היא דעת המהרי"ק לדינא, שגם במורדת אין צריך מאה רבנים כמו במומרת.

מסקנת הדברים לדינא ובבני ספרד

הרי כי נחלקו הפוסקים כאמור בדין זה, במקרה שאשה מורדת בבעלה, האם צריך מאה רבנים כדי להתיר לבעלה לשאת אשה נוספת, דעת רבי עקיבא איגר, והנחלת יעקב, וכך הכריע בשו"ת עין יצחק, להתיר במורדת אפילו בלי מאה רבנים, ובלי השלשת גט. ואילו דעת החתם סופר והבית שלמה, שצריכים היתר מאה רבנים והשלשת גט.

בדברי האגר"מ (אהע"ז ח"א סי' קטו) המובא לעיל, מבואר כי למעשה התיר רק על ידי מאה רבנים, וז"ל:

"אבל יש לדון בזה מדין מורדת, שנוהגין להתיר אותו על ידי מאה רבנים, ואם ניסת לאחר שהיא כבר סוטה, יש לזכות לה גט ולהתירו אף בלא מאה רבנים לישא אשה אחרת."

וגם המנחת יצחק (ח"ה סי' עא) שהזכיר את הפוסקים הסוברים שאין צריך מאה רבנים, נראה בדבריו שלא סמך על זה למעשה, וז"ל:

"והנה כבוד תורתו הרמה כתב, דמעיקר הדין במורדת שמן הדין לגרשה, דעת הרבה מהאחרונים שאינה צריכה אף להיתר מאה רבנים, כדמשמע מהרמ"א (אהע"ז סי' עז ס"ב), דלאחר י"ב חודש מותר לישא אחרת, ולא הוזכר שם להצריך מאה רבנים, וכן הוא בשו"ת הגרעק"א החדשות (שו"ת תניינא סימן פב) שהביא משו"ת המהרשד"ם (אהע"ז סי' קכ), ובנדון

דין שנתגרשה בדיניהם (משום דיזערשאן), הרי הוי מורדת... אבל על כל פנים שנוכל להתירה על ידי היתר מאה רבנים".

הרי כי הלכה למעשה לא התירו האגר"מ והמנח"י לשאת אשה נוספת, במקרה שהאשה מורדת, אלא על ידי התר מאה רבנים.

וכך פסק האחייעזר (ח"א סי' ע), כי אף שמעיקר הדין נראה שלא צריך התר מאה רבנים, למעשה מחמירים בדין זה, וז"ל:

"אולם נראה, כיון דבעיקר הדין במורדת נראה מדברי הגאונים האחרונים שאין צריך היתר מאה רבנים, כמו שכתב המהרשד"ם, הובא בתשובות רעק"א החדשות (מהדו"ת) סימן פב, וכן כתב הנתיות בתשובות נחלת יעקב סימן ה בתשובתו להגרע"א, וכן הוא בספר תועפות ראם חלק אה"ע סימן ג, אלא דבתשובות חת"ס חלק אה"ע סימן ג הוה את הדין דאפילו בפשעה צריך היתר ק' רבנים, ולפי הנראה גדר גדרו על פי מה שכתב המהרי"ק כי הדור פרוץ, ואם יתירו במורדת יבואו להתיר גם לכשהקדיחה תבשילו ויאמר שהיא מורדת, ומהרשד"ם סימן קכ מהאי טעמא לא הוה מדותיו, דבסתם מורדת מחמיר, ובמורדת קרוב לד' שנים, מתיר, ועל כן המנהג שצריך היתר מאה רבנים, שלא יעלה הדבר בנקל, ושלא יבואו לידי מכשול ופרצה".

ואולם נראה, כי בנידון דנן שהבעל הוא מבני ספרד הפוסקים כדעת מרן השו"ע, שהחרם של רבינו גרשום הסתיים בסוף האלף החמישי (כמובא באבה"ע סי' א סעי' י), הרי שאין מקום להסתפק, ואם נתיר לו לשאת אשה אחרת, אין צריך לזה היתר מאה רבנים.

ואף שבכתובות הנכתבות לבני ספרד קיימת שבועה שהבעל לא ישא אשה על אשתו, אולם מכיון שבמקרה שלפנינו האשה היא מבני אשכנז, והחתונה נערכה בבית כנסת אשכנזי על ידי רב אשכנזי, סביר להניח שהכתובה היתה אשכנזית ללא שבועה. ואולם, גם אם נכתבה שבועה בכתובה, הרי השבועה נכתבת על דעת בית דין, וכשביט דין מתירים לו לשאת אשה אחרת, הרי שהשבועה לא חלה כלל. ואף אם היא חלה, ניתן להתירה בהתרת נדרים ושבועות.

האם צריכה הכרזה

נידון נוסף מובא בפסק הדין הנזכר מהגר"א אטלס זצ"ל, כי אם ההיתר ניתן מחמת דין מורדת, הלא מורדת צריכה הכרזה תחילה, וכך כתב השואל ומשיב (מהדורא קמא ח"א סי' קיד) כי אין להתיר לבעל לשאת אשה אחרת כאשר אשתו מורדת, ללא הכרזה כדין מורדת, וז"ל:

"... ומה גם שכפי הנראה מכתבו של מעלתו, לא היה הכרזה כתקנו וככל משפטי מורדת, רק שדנו ביניהם על עסקי ממון, וכפי הנראה שחשב מעלתו דדיני מורדת אינו רק להפסידה כתובתה בלבד, ולפי עניות דעתי גם לענין להתיר חרם רגמ"ה, ולא קל וחומר הוא (בתמיה), אם ממון הקל לא הוציאו רק בדיני הכרזה ומשפטי מורדת, מכל שכן לענין להתיר חרם רגמ"ה שהחרם הוא איסור חמור".

ואולם נראה, כי אף שגם מדברי החתם סופר (אהע"ז ח"ב סי' פ) נראה שלהתיר חדר"ג במורדת צריך להתרות בה, וכן הביא בשדי חמד (מערכת אישות סי' ב) בשם עבודת הגרשוני (סי' לו, הובא חלק ממנה בפתחי תשובה סי' א סקכ"א) לגבי עוברת על דת. מכל מקום כבר כתב האחייעזר (ח"א סי' ע) וז"ל:

"ואף על פי דמורדת מדינא דגמרא צריך התראה והכרזה, ומהאי טעמא נתחבט בשו"ת שואל ומשיב מהדורא קמא סימן קיד, וכתב דלאו קל וחומר הוא, דאם לממון הקל לא

הוציאו אלא בהתראה והכרזה, מכל שכן להתיר חדר"ג החמור, מכל מקום אינו נראה כן מדברי רבותינו האחרונים, ורק להפסיד כתובתה צריכה הכרזה אבל לא להתיר חדר"ג, דאדעתא דהכי לא גזרו. ואף על פי שנראה מדברי החת"ס (אה"ע ח"ב סי' פ) שצריך להתרותה שיתירו החרם, מכל מקום בודאי אין התראה זו מעכבת בברחה ואי אפשר להתרותה, והרי היא כמותרית ועומדת, ואי אפשר שיעגן על ידי זה".

הרי שהסיק האחיעזר להלכה, כי מדברי הפוסקים מבואר שלא הצריכו התראות והכרזות כדיני מורדת הרגילים, אלא רק התראה בעלמא, להתרות בה לכתחילה שאם לא תחזור בה יתירו לו את החרם, ויוכל לשאת אשה אחרת, ואם אין האשה כאן, ולא ניתן להתרות בה, אינו מעכב את ההתר, כי לא החרים ר"ג בכהאי גוונא.

והסיק הגר"א אטלס זצ"ל, כי בנידון דנן, שהזוג התגרשו בגירושין אזרחיים, אם כן אין תועלת בהכרזה, שהרי מטרת ההכרזה היא שהאשה תחזור לחיות עם בעלה בשלום, ואולם כאן הרי דעתה ורצונה לפירוד מוחלט, ברור איפוא כי הכל יודו שאין צורך בהתראה ולא בהכרזה כדי להתיר לו איסור חדר"ג.

אם מועילה מחילת האשה על חדר"ג

ואולם בשו"ת שמע שלמה (ח"ה אבה"ע"ז סי' ב) האריך בנידון זה, והעלה שאשה זו אינה נחשבת למורדת כלל, עיי"ש בטעמו. אכן בסוף דבריו כתב להתיר מטעם אחר, וז"ל:

"... דכיון דלפי שיבוש דעתם, מחשיבים את הפירוד האזרחי כדבר חשוב ורציני, הרי שהחליטו להפרד ביניהם בפירוד זה לגמרי, כמו גט ממש להבדיל בין קודש לחול, ויש בכלל זה גם מחילה גמורה מתוך הסכמה למחול על החרם, ולהרשות את בעלה לישא אשה על אשתו. וגם אם תאמר שלא מועילה מחילתה והסכמתה להתיר לבעלה את החדר"ג, מכל מקום בזה מהני, דלענין זה חשיב כגירושין לענין החרם דר"ג, דעיקר התקנה שלא יגרש אשתו בעל כרחה, ולא ישא אחרת עליה, וכמו שכתב הרא"ש ז"ל בתשובה, להשוות האשה לאיש, דמדן התורה הבעל מגרש בעל כרחה של האשה, וכן יכול לשאת כמה נשים, ותיקן רגמ"ה להשוותה לאיש, שגם היא לא תתגרש אלא מרצונה, ושלא יכול בעלה לשאת אחרת עליה, אבל בזה ששניהם הסכימו בעצה אחת להפרד זה מזה, ועשו מעשה רשמי כמקובל במקומם ובהתאם לתפיסתם וידעתם, ואינם מעוניינים בשום ענין אחר, לא שייך בזה חדר"ג כלל.

והנה בשו"ת הר"ן (סי' מח) כתב, דגם בהסכמה אין להתיר החרם דר"ג, דחיישינן שמא יקניטנה בעלה עד שתתרצה... ורבינו הרמ"א ז"ל בדרכ"מ (אה"ע"ז סי' א סק"ח) כתב: "ומימי לא ראיתי נושא ב' נשים, גם אם תתרצה הראשונה". וכן כתב הב"ש שם (סק"ח), ולא מועילה מחילתה... ואולם דעת מהרש"ך ז"ל (ח"א סי' ב) דמועילה מחילתה להתיר לו לישא אחרת, והביאו הכנה"ג (סי' א הגב"י אות יז), ושכן דעת כמה פוסקים...

ועל כל פנים נראה לעניות דעתי... אלא אפילו להמחמירים בזה וסברי דלא מהניא מחילתה כלום, יודה בנידון דידן, דהטעם דאמרו דלא מהני מחילתה הוא, משום דחיישינן שמא יקניטנה... אך באלה שהלכו בהסכמה מלאה והתגרשו כדרך ארצם ומקומם, וכל אחד מהם הלך לדרכו, לא שייך בזה אותם חששות כלל ועיקר, ויש בתוך הסכמה זו פירוד גמור ומוחלט ביניהם כמו גירושין אמיתיים ממש... אין שייך בזה מרידה כלל ועיקר, אך מאידך יש כאן היתר גמור כמו של גירושין גמורים שזה יותר ממחילה..."

הרי כי לדעתו של השמע שלמה אין לאשה זו דין מורדת, אך מכל מקום גם לשיטתו מותר לבעלה לשאת אשה אחרת, מאחר והאשה הסכימה להפרד ולהתגרש לפי הבנתה, ונתנה את רשותה המלאה

לכך שישא אשה אחרת, ובכהאי גוונא גם לסוברים דלא מהני מחילת האשה להתיר לבעל לשאת אשה נוספת, מכל מקום במקרה כזה, שהאשה לפי הבנתה התגרשה ונפרדה ממנו לגמרי, לא שייך חרם דר"ג כלל.

הדינים העולים והכרעת הדין

- א. פוסקים רבים סבורים שאף אם הגט בטל מהתורה, מכל מקום מותר לבעל לגרשה בעל כרחיה.
- ב. אכן אם הגט כשר מהתורה, והפסול שנמצא בו הוא רק מדרבנן, או מכח חשש וחומרא, הרי ודאי שהבעל יכול לגרשה בכפיה, ואם לא ניתן, מותר לו לשאת אשה חדשה.
- ג. אמנם לדעת האגר"מ על פי הכנה"ג, לאחר שנודע לאשה על פסול הגט, לא ניתן לגרשה שוב בעל כרחיה, ובנידון דנן שנודע לה מהשאלה, אלא שלטענתה היא סומכת על אלו שאמרו לה שהגט היה כשר, צ"ע אם נחשבת כאינה יודעת מהפסול, וניתן לתת לה גט נוסף בעל כרחיה.
- ד. גם אם הגט פסול ובטל מהתורה, במקרה שלפנינו שבני הזוג התגרשו בגירושין אזרחיים, יכול הבעל לגרשה בעל כרחיה, או לשאת אשה אחרת לכל הדעות; או מחמת שבכהאי גוונא שהסכימה להתגרש לא תיקן רגמ"ה, או מחמת שהיא נידונית כמורדת שלאחר י"ב חודש מגרשה בעל כרחיה, או מתירים לו לשאת אשה אחרת, או מחמת שהסכמתה של האשה בזה נידונית כמחילה על החרם.
- ה. ומכל מקום, באם יזדקק הבעל לישא אשה על אשתו, אין צריך לזה היתר מאה רבנים.

פסק הדין

בנידון דידן, הבעל יכול לגרש את אשתו בשנית בעל כרחיה וללא הסכמתה של האשה, ובאם לא ניתן לגרשה מחמת שהאשה נמצאת במקום רחוק, יש להתיר לו לשאת אשה על אשתו.

המסקנות ההלכתיות העולות מפסק הדין

- א. נפסק להלכה ברמ"א ונתבאר בפתחי תשובה כי כאשר בא לפנינו גט, אשר מתוכו ניכר כי בית הדין שסידר את הגט אינו בקי בהלכות גיטין, וטעה בדינים מפורסמים, יש לחוש שמא היו בו פסולים נוספים.
- ב. מעיקר הדין, אין צריך את דעתה והסכמתה של האשה להתגרש, ומועילה נתינת הגט אפילו בעל כרחיה.
- ג. ואולם, רבינו גרשום החרים שלא לגרש אשה בעל כרחיה, כפי שהביא הרמ"א.
- ד. לכאורה מפורש ברמ"א, כי אם נמצא פסול בגט לאחר מסירתו, די ברצונה והסכמתה הגמורה

של האשה מעיקרא לגירושין, כדי להתיר לבעל לגרש את אשתו שוב בעל כרחיה. ומקור דבריו הוא מדברי הכל בו שהובא בדרכי משה.

ה. אלא שהפרי חדש מסתפק, שמא כל התר זה נאמר כאשר מדאורייתא האשה כבר מגורשת, ורק מדרבנן צריך לתת לה גט נוסף, אזי ניתן לתת לה את הגט השני בעל כרחיה, אבל אם נמצא שהגט הראשון היה פסול מדאורייתא, אי אפשר לתת לה את הגט השני בעל כרחיה. או שמא גם בכהאי גוונא, כיון שכבר הסכימה האשה להתגרש וקיבלה גט, שוב לא גזר רבינו גרשום, וכעת ניתן לגרשה שוב בעל כרחיה, למרות שהגט הראשון היה פסול מדאורייתא.

ו. בשו"ת צמח צדק הבין מדברי הפרי חדש שעיקר דעתו כצד השני, להתיר בכהאי גוונא, והסכים עמו השדי חמד, וכך נקט העמודי אש, שאף אם נתברר שהגט היה פסול מן התורה, לא גזר רגמ"ה, וניתן לגרשה בגט נוסף בעל כרחיה.

ז. אולם החכמת שלמה נקט בדעת הרמ"א, שמדובר רק כאשר הגט היה פסול מדרבנן, אבל בפסול דאורייתא עדיין קיים החרם דר"ג. עוד הוסיף החכמת שלמה, שבפסול דרבנן שיכול לגרשה בעל כרחיה, אזי אם לא ניתן לגרשה בעל כרחיה, מתירים לו לשאת אשה על אשתו.

ח. בשו"ת משפטי עוזיאל כתב להוכיח כפי צד זה, שאשה שגילתה את רצונה והסכמתה להתגרש, וגם נעשה מעשה, מותר לגרשה בעל כרחיה, לפי שבכהאי גוונא לא גזר רגמ"ה.

ט. כפי שהביא המשפטי עוזיאל, יסוד הסברא מבואר בדברי השואל ומשיב, שנקט שטעמם של שתי תקנות רגמ"ה הם אחד, כדי שלא יוכל הבעל להתעולל באשתו ולגרשה בעל כרחיה, ולכן אם האשה כבר הסכימה להתגרש, וקיבלה גט, בכהאי גוונא לא תיקן רגמ"ה, ואף אם נמצא שהגט היה פסול בודאי, ניתן לגרשה בעל כרחיה, או לשאת עליה אשה אחרת.

י. על פי זה חידש המשפטי עוזיאל, כי מאותו טעם יש להתיר לגרש אשה בעל כרחיה, אף אם לא ניתן לה גט בבית דין, אלא שנתגרשה בגירושין אזרחיים, כי כיון שהאשה כבר נתרצתה לצאת מבעלה, ועשתה מעשה לשם כך, שוב לא תיקן רגמ"ה, ומותר לגרשה בעל כרחיה.

יא. אמנם באגרות משה דן אף הוא בשאלה זו, האם לאחר שהסכימה לגירושין אזרחיים, ניתן לגרש את האשה בעל כרחיה, והרב השואל שם רצה לפרש את טעם התר הרמ"א, כי מאחר שכבר הסכימה האשה להתגרש, שוב אין איסור לגרשה בעל כרחיה, גם אם נתחרטה אחר כך, ולכן קל וחומר שמותר לגרש בעל כרחיה אשה שהתגרשה בערכאות, וחשבה שבזה נסתיים קשר האישות שביניהם לחלוטין.

יב. אך האגר"מ בתשובתו חלק עליו, כי לא מסתבר שלאחר שהסכימה האשה להתגרש, אינה יכולה לחזור בה, שהרי אין שום איסור על האשה לחזור בה מהסכמתה להתגרש. ולכן ניתן לפרש התר זה לגרש את האשה פעם שניה בעל כרחיה, רק באחד משני האופנים דלהלן.

יג. הדרך הראשונה היא לבאר שההתר נאמר רק כאשר מעיקר הדין הגט כשר, אלא שיש בו איזה פסול המצריך נתינת גט נוסף, אבל מאידך גם בעלה אינו יכול להחזירנה אליו בלא קידושין

- חדשים, ובכאי גוונא לא תיקן ר"ג לחייבו לקדשה מחדש, ומותר לתת לה גט נוסף בעל כרחיה.
- דרך זו היא כעין הצד הראשון שהבאנו מהפרי חדש, כי התר הרמ"א הוא רק בגט הפסול מדרבנן, אבל מדאורייתא דינה כמגורשת גמורה.
- יד. הדרך השנייה היא שמדובר גם בגט שלא חל כלל מדאורייתא, אבל האשה איננה יודעת שהגט היה פסול, ולדעתה כבר מגורשת היא, ובכאי גוונא אין הבעל מחוייב לידעה בפסול הגט, ויכול לתת לה גט נוסף בעל כרחיה, ולא חיישינן כאן לדיני קבלה בטעות, כיון שמדינא אין צורך בהסכמת האשה לקבלת גט, ובכאי גוונא גם לא תיקן רבינו גרשום.
- טו. בכנה"ג כתב בשם מהר"ם מינץ, שכל התר הרמ"א הוא רק אם האשה לא ידעה מפסול הגט הראשון, והובא בבאר היטב. מדבריו למד האגר"מ כדרך השניה.
- טז. אך השדי חמד כתב בשם הצמח צדק שביאר את טעמו של הכנה"ג באופן אחר, כי אם יודעת האשה כי הגט הראשון היה פסול, חוששים שמא בכוונה קיבלה גט פסול, ולא הסכימה מעולם להתגרש.
- יז. האגר"מ תמה כי זה יתכן רק במקרה בו דן הצ"צ, שהאשה הטעתה את בית הדין בכתיבת השמות בגט, ויתכן שעשתה כן בכוונה כדי לפסול אותו, אבל כאשר הגט נפסל משום שבית הדין טעה בדיני הגט, לא מסתבר לחשוש שהאשה ידעה את הדינים שבית הדין טעה בהם.
- יח. מכך הוכיח האגר"מ כי טעמם של מהר"ם מינץ והכנה"ג, הוא שכל ההתר לגרש את האשה בעל כרחיה, הוא כאשר האשה איננה יודעת מהפסול ולדעתה כבר מגורשת היא, ובכאי גוונא אין הבעל חייב לידע אותה בפסול הגט, ויכול לתת לה גט נוסף ללא הסכמה נוספת.
- יט. למסקנת האגר"מ במקרה שהאשה כבר התגרשה בגירושין אזוריים, לא שייכים שני טעמי ההתר האמורים, שהרי אין כאן גט כלל, ומדינא היא אשתו לכל דבר, וגם האשה עצמה אינה סבורה שחלו גירושין על פי דיני התורה, אין מקום להתיר לגרשה בעל כרחיה.
- כ. דבריו הם שלא כדברי המשפטי עוזיאל שהבאנו, שצידד להתיר בכאי גוונא. לדבריו כיון שהאשה כבר נתרצתה לצאת מבעלה, ועשתה מעשה לשם כך, שוב לא תיקן רגמ"ה, ומותר לגרשה בעל כרחיה, כפי שלמד מדברי השואל ומשיב, ולכן אף אם לא ניתן לה גט בבית דין, אלא שנתגרשה בגירושין אזוריים, סוף סוף נתרצתה לצאת מבעלה, ואף עשתה כן במעשה, ובכאי גוונא לא תיקן רגמ"ה לאסור לגרשה בעל כרחיה.
- כא. נמצא כי בביאור התרו של הרמ"א לגרש את האשה בגט שני בעל כרחיה, נאמרו כמה דרכים:
- דעת החכמ"ש (ודרכו הראשונה של האגרות משה) כי ההתר הוא רק כאשר מדינא האשה כבר מגורשת, אלא שהגט פסול מדרבנן, או משום חשש וחומרא. על דרך זו חלקו הצמח צדק והשדי חמד, ונקטו כי למסקנת הפר"ח התר הרמ"א הוא גם במקרה שהגט היה פסול מדאורייתא.
- כב. הכנה"ג בשם מהר"ם מינץ חידש, כי ההתר הוא רק אם האשה לא יודעת שהגט הראשון פסול.

לדעת הצמח צדק כוונתו היא, כי אם האשה ידעה שהגט הראשון היה פסול, יש לחשוש שמא מעולם לא הסכימה האשה להתגרש, וכל הסכמתה נבעה מחמת ידיעתה שהגט פסול.

אך האגרות משה חלק, כי חשש זה לא יתכן אלא בטעות שנגרמה על ידי האשה, ולא בפסולים וטעויות שבית הדין טעה בהם, ואינם ידועים לאשה מראש. ולכן פירש כי לדעת המהר"ם מינין כל ההתר הוא כאשר האשה סבורה שהיא כבר מגורשת, ואזי אין חובה ליידע אותה בפסול הגט, וניתן לתת לה גט נוסף, אבל אם כבר נודע הדבר לאשה, וחזרה בה מהסכמתה לקבל גט, אי אפשר לכופה ולגרשה בעל כרחה.

כג. לשיטת האגר"מ אם מעולם לא קיבלה גט בבית דין, אלא שנפרדה ממנו בערכאות, אין כל התר לגרשה בעל כרחה, לכולי עלמא. אמנם לדעת המשפטי עוזיאל, על פי סברת השואל ומשיב, כל שכבר עשתה האשה מעשה, והסכימה להתגרש מבעלה לפי הבנתה, לא גזר ר"ג.

כד. בנידון דנן יש מקום להסתפק בדבר, שהרי האשה טוענת גם כעת כי שאלה את בית הדין הראשון, והיא סומכת על תשובתם כי הגט הראשון כשר, ולדבריה אינה מאמינה לבית הדין דנן החושש לפסולתו של הגט, ואם כן יתכן כי גם לדעת האגר"מ, דינה כאשה אשר אינה יודעת מפסול הגט, וסבורה כי כשר הוא, ובכהאי גוונא מותר לתת לה גט נוסף בעל כרחה, וצ"ע.

כה. לדברי האגר"מ אשה שנתגרשה בגירושין אזרחיים, ומסרבת לקבל גט, דינה כמורדת, וניתן להתיר לו לשאת אחרת על ידי התר מאה רבנים. ובמקרה שאי אפשר להשיג מאה רבנים, אין למחות ביד מי שיתיר לגרשה בעל כרחה, כיון שיתכן שנחשבת גם כעוברת על דת.

כו. גם המנחת יצחק נקט לדינא, שאשה שהתגרשה בגירושין אזרחיים אפשר להתיר לבעלה לישא אשה אחרת מדין מורדת.

כז. טעמם של האגר"מ והמנח"י הוא על פי פסק הרמ"א שכתב לגבי מורדת שרוצה לצערו, כי לאחר י"ב חודש, אם הבעל רוצה לגרש, צריכה לקבל גט ממנו בעל כרחה, או מתירין לו לישא אחרת, דאין כח ביד האשה לעגנו לעולם. וכן פסק הבית שמואל.

כח. גם בפסק דינו של הגר"א אטלס זצ"ל, כתב בנידון דומה להתיר מדין מורדת. ובפרט בגירושין אזרחיים ששניהם אינם רוצים זה את זה. אלא שהאריך שם לדון, שאם ההיתר הוא מדין מורדת, אזי אם נתיר לו לשאת אשה אחרת, יתכן שצריכים לזה "היתר מאה רבנים".

כט. כפי שהביא שם, דעת רבי עקיבא איגר, הנחלת יעקב (מבעל נתיח"מ) ושו"ת עין יצחק, להתיר במורדת אפילו בלי מאה רבנים, ובלי השלשת גט. ואילו דעת החתם סופר והבית שלמה, שצריכים היתר מאה רבנים והשלשת גט.

ל. תשובתו של רעק"א עוסקת באשה שהגישה לערכאות תביעת גירושין אזרחית, ולדעתו בעל שאשתו מורדת, אינו צריך מאה רבנים כדי להתיר לו לשאת אשה אחרת, וקל וחומר מי שהגישה בקשה לגירושין אזרחיים.

לא. לעומתו חלק החתם סופר, וכתב כי אמנם האיסור לגרש אשה בעל כרחה, חמור מן האיסור

לשאת אשה נוספת, אך מכל מקום כדי לשאת אשה נוספת, תמיד צריך התר מאה רבנים, למרות שהאשה מורדת.

לב. בשו"ת עין יצחק כתב כי לכאורה דינה של אשה המורדת או עוברת על דת, האם בעלה צריך התר מאה רבנים כדי לשאת אשה נוספת, תלוי בדעות הפוסקים לגבי אשה שזינתה. לדעת השב יעקב שלא הצריכו התר מאה רבנים אלא באשה שנשתתה, אבל כל שהאשה מצידה פשעה, מותר לבעלה לשאת אחרת גם בלי מאה רבנים, כך הדין גם בעוברת על דת או מורדת. אבל לדעת החמד"ש שכל ההתר באשה שזינתה הוא משום שנאסרה על בעלה, ולא נחשב הדבר שיש לו "שתי נשים", אם כן לכאורה במורדת או עוברת על דת, אין להתיר בלא מאה רבנים.

לג. אך למסקנא כתב העין יצחק כי יש להתיר לכולי עלמא, שהרי במהרי"ק עצמו שהוא מקור סברא זו שהביא החמד"ש, משמע שאין צריך מאה רבנים בכהאי גוונא.

לד. הלכה למעשה לא התירו האגר"מ והמנח"י לשאת אשה נוספת, במקרה שהאשה מורדת, אלא על ידי התר מאה רבנים. וכך פסק האחיעזר, כי אף שמעיקר הדין נראה שלא צריך התר מאה רבנים, למעשה מחמירים בדין זה.

לה. ואולם נראה, כי בנידון דנן שהבעל הוא מבני ספרד הפוסקים כדעת מרן השו"ע, שהחרם של רבינו גרשום הסתיים בסוף האלף החמישי, הרי שאין מקום להסתפק, ואם נתיר לו לשאת אשה אחרת, אין צריך לזה היתר מאה רבנים.

לו. עוד דן הגר"א אטלס זצ"ל, כי אם ההיתר ניתן מחמת דין מורדת, הלא מורדת צריכה הכרזה תחילה, וכך כתב השואל ומשיב, כי אין להתיר לבעל לשאת אשה אחרת כאשר אשתו מורדת, ללא הכרזה כדין מורדת.

לז. ואולם נראה, כי אף שגם מדברי החתם סופר נראה שלהתיר חדר"ג במורדת צריך להתרות בה, וכן הביא בשדי חמד בשם עבודת הגרשוני לגבי עוברת על דת. מכל מקום כבר כתב האחיעזר כי מדברי הפוסקים מבואר שלא הצריכו התראות והכרזות כדיני מורדת הרגילים, אלא רק התראה בעלמא לכתחילה, שאם לא תחזור בה יתירו לו לשאת אשה אחרת, אבל אם אין האשה כאן, ולא ניתן להתרות בה, אינו מעכב את ההתר, כי לא חררים ר"ג בכהאי גוונא.

לח. הגר"א אטלס זצ"ל הסיק, כי אם כבר התגרשו בגירושין אזרחיים, אין תועלת בהכרזה, שהרי מטרת ההכרזה היא שהאשה תחזור לחיות עם בעלה בשלום, וכיון שכאן דעתה לפירוד מוחלט, הכל יודו שאין צורך בהתראה ולא בהכרזה כדי להתיר לו איסור חדר"ג.

לט. אולם בשו"ת שמע שלמה העלה שאשה זו אינה נחשבת למורדת כלל, אכן בסוף דבריו כתב להתיר לבעלה לשאת אשה אחרת, מטעם אחר, לדבריו מאחר והאשה הסכימה להפרד ולהתגרש לפי הבנתה, והסכימה לכך שישא אשה אחרת, בכהאי גוונא גם לסוברים דלא מהני מחילת האשה להתיר לבעל לשאת אשה נוספת, מכל מקום במקרה כזה, שהאשה לפי הבנתה התגרשה ונפרדה ממנו לגמרי, לא שייך חרם דר"ג כלל.